

*Ohtoseni, ainoseni, mesikämmen kääröseni*¹: Suomen kielen johdosmuotoisten karhunnimitysten rakenteesta ja semantiikasta

Minerva Piha
Nord universitet

Tiivistelmä

Tässä artikkelissa tutkin suomen kielen 'karhua' merkitseviä sanoja eli karhunnimityksiä sananmuodostuksen ja semantiikan näkökulmasta. Artikkelin aineistossa on 298 suomenkielistä karhunnimitystä. Tarkastelen aluksi, kuinka paljon aineistossa on perussanoja, johdoksia sekä sanayhtymiä, ja keskityn sitten tutkimaan johdosmuotoisia karhunnimityksiä. Selvitän, mitä johtimia karhunnimityksissä on sekä millaisia merkityksiä ja rooleja johdosmuotoisilla nimityksillä karhulle on annettu. Tarkastelen myös, millä tavalla johdosmuotoiset nimitykset jakautuvat eri aineistotyyppeihin eli murre-, kansanruno- ja vanhan kirjasuomen aineistoihin.

Karhunnimitykset olen kerännyt *Suomen kansan vanhoista runoista*, Suomen murteiden sana-arkistosta ja *Suomen murteiden sanakirjasta* sekä *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta*. Näkökulmani on siis vanhahkoissa karhunnimityksissä, joista moni on yhdistettävissä historiallisista lähteistä ja kansanrunoista tunnettuun suomalaiseen karhurituaaliin, jossa karhu kaadettiin ja syötiin ja lopuksi karhun pääkallo palautettiin metsään.

Olen jakanut aineiston perussanoihin, johdoksiin sekä sanayhtymiin eli yhdyssanoihin ja sanaliittoihin. Johdoksiin olen laskenut paitsi yhden leksikaalisen morfeemin sisältämät johdokset myös sanayhtymämuotoiset johdokset eli sanayhtymät, joiden edusosa on johdos. Johdosmuotoisia karhunnimityksiä on aineistossa 89. Johdosmuotoisista nimityksistä olen analysoinut johtimen ja sen antaman merkityksen karhulle.

Tutkimuksen perusteella karhulle on johdoksen avulla haluttu antaa nimitys, joka kulloiseenkin tilanteeseen ja käyttökontekstiin sopii. Erityisen suosittu johdin karhunnimityksissä on affektiivinen *-(i)nen*-johdin, ja nimityksissä esiintyy muitakin affektiivisiä johtimia. Niillä karhulle on annettu positiivisia nimityksiä; halventavat nimitykset puuttuvat lähes täysin. Suurin osa affektiivisistä nimityksistä sisältyy kansanrunoaineistoon. Toinen esiin nouseva johdin on tekijännimijohdin *-jA*, jonka sisältävät nimitykset korostavat karhun aktiivista roolia menneisyyden ihmisten uskomuksissa.

¹ Esim. SKVR XII2/6522.

Koska karhu on ollut monella elämälalla, esimerkiksi karjantappajana, metsäne-läimenä ja mytologisen maailman olentona, keskeinen eläin, nimityksiä on kertynyt valtava määrä.

Avainsanat: karhurituaali, mytologinen sanasto, sananjohto, sananmuodostus, suomen kieli

Abstract

In this article, I study the words that have a meaning ‘bear’ (from now on called *bear names*) in the Finnish language. The perspective is that of word-formation and semantics. There are 298 bear names in Finnish. First, I will examine how many simplex words, derivatives and compound words there are in the data, after which I will concentrate to studying the derivative-formed bear names. I will examine which derivative affixes are used in bear names and what kind of meanings and roles the derivative-formed bear names have given to the bear. I will also explore in which ways the derivative-formed bear names are divided between datatypes i.e. dialectal, folk poetry and old literary Finnish data.

The bear names have been collected from the database of old Finnish folk poetry *Suomen kansan vanhat runot*, Word Archive of Finnish Dialects, the dictionary of Finnish dialects *Suomen murteiden sanakirja* and the dictionary of old literary Finnish *Vanhon kirjasuomen sanakirja*. Thus, my perspective is in the oldish bear names, of which many may be connected to the old Finnish bear ritual that is known from historical documents and folk poetry. In the ritual, the bear was hunted, killed, eaten, and at the end, the skull of the bear was returned to the forest.

I have dealt the data into simplex words, derivatives and compound words. The derivatives include both, those words that include only one lexical morpheme, and those compound words that have a derivative as the head. There are 89 derived bear names. In the article, I will analyse the derivative affixes and the meanings they give to the bear.

According to the results, a name that fits in with the respective situation and using context has been given to the bear. Particularly popular derivative affix is the affective *-(i)nen*, and also other affective derivative affixes are much used. The affective derivations have been used to give positive names for the bear; there are hardly any negative affective derivations. Most of the affective derivations are found in the folk poetry. Another significant derivative affix is the *-ja* that expresses agent noun. They highlight the active role of the bear in the beliefs of the past Finns. Because the bear has been a central being in many areas of life, e.g. as animal of the forest, killer of domestic animals, a being of mythological world, an enormous amount of bear names have been accrued.

Key words: derivation, bear ritual, Finnish, mythological vocabulary, word-formation

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen suomalaista karhuperinnettä sanastontutkimuksen näkökulmasta. Karhu on keskeinen eläin suomalaisessa uskomusperinteessä, ja sitä on tutkittu paljon esimerkiksi folkloristiikan ja uskontotieteen näkökulmista. Uskontotieteen piirissä Juha Pentikäinen on myös kartoittanut suomen kielen ’karhua’ merkitseviä sanoja, joita hän laskee olevan noin 200–300 (Pentikäinen 2005: 9; 2007: 93). Sanastontutkimuksen näkökulmasta karhua merkitseviä sanoja, joita tässä tutkimuksessa kutsun karhunnimityksiksi, on sen sijaan tarkastellut vain muutama tutkija (Nirvi 1944; Oksanen 2007; ks. tarkemmin § 1.3).

Laajempi karhunnimitysten tarkastelu sananmuodostuksen näkökulmasta on toistaiseksi ollut tekemättä. Tällainen näkökulma on kuitenkin kiinnostava, sillä karhunnimityksissä on runsaasti mielenkiintoisia sanarakenteita, jotka kertovat paljon siitä, millaisena olentona karhu on sananmuodostuksen menetelmin esitetty.

Tässä artikkelissa² luon katsauksen karhunnimitysten rakenteeseen – ovatko nimitykset perussanoja, johdoksia, yhdyssanoja vaiko sanaliittoja – ja tarkemmin tarkastelen johdettuja karhunnimityksiä. Aineistoanalyysini pohjalta vastaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Kuinka paljon aineistossa on perussanoja, johdoksia sekä yhdyssanoja ja sanaliittoja? Miten karhunnimitysten sananmuodostus vertautuu muiden sana-aineistojen sananmuodostukseen?
2. Millaisia johtimia karhunnimityksissä on?
3. Millä tavalla johdosmuotoiset nimitykset jakautuvat eri aineistotyyppiin – murre-, kansanruno- ja vanhan kirjasuomen aineistoihin?
4. Millaisia merkityksiä ja rooleja johdosmuotoisilla nimityksillä karhulle on annettu?

Tutkimus on merkittävä suomen sananmuodostuksen näkökulmasta, sillä sananmuodostusta ei juuri ole tutkittu rajatusta semanttisesta kategoriasta, kuten tietyn eläimen nimityksistä. Siksi on kiinnostavaa tarkastella, miten rajatun

² Käsillä oleva artikkeli on osa *Karhu kielessä, mielessä ja maisemassa* -projektia, jossa tutkimme suomalaista karhuperinnettä sanastontutkimuksellisista, arkeologisista ja psykoanalyttisistä näkökulmista. Tutkimuksen puitteissa olemme tutkineet inventoinneilla ja koekaivauksilla karhuperinteeseen liittyviä karhunkallopuita arkeologisena aineistona (Moilanen ym. tulossa).

sanaryhmän sanojen rakenne vertautuu suomen kielen sanojen rakenteeseen yleisesti.

Näkökulmani on tässä artikkelissa erityisesti nykykieltä vanhemmassa kielessä eli sellaisessa kielessä, jossa vielä on näkyvissä nykykieltä enemmän viitteitä vanhaan suomalaiseen karhunpeijaisperinteeseen ja siihen liittyvään karhun kunnioitukseen ja pelkäämiseen (ks. karhuperinteestä § 1.1). Aineistoinani ovat *Suomen murteiden sanakirja* (SMS) ja Suomen murteiden sana-arkisto (SMSA), *Vanhan kirjasuomen sanakirja* (VKS) sekä *Suomen kansan vanhat runot* (SKVR) karhurunojen osalta (ks. tarkemmin § 2). Sekä perussanoja, johdoksia että yhdyssanoja ja sanaliittoja – joita kutsun tässä yhteisellä nimellä sanayhtymiksi (ks. Koivisto 2013: 328) – on aineistossa runsaasti, ja yksityiskohtaisen tarkastelun mahdollistamiseksi keskityn tässä artikkelissa vain johdoksiin; sanayhtymiä käsitelen erillisessä artikkelissa (Piha tulossa). Otan artikkelissa esiin esimerkkejä keräämästäni aineistosta, mutta koko aineisto on nähtävissä liitteissä A–D.

Suomalaisella karhuperinteellä tarkoitan tässä tutkimuksessa suomenkielistä perinnettä. Suomalaiseen perinteeseen on yleensä laskettu kuuluvaksi myös karjalainen karhuperinne (esim. Pentikäinen 2007: 63–107; Piludu 2019), mutta tässä artikkelissa en tarkastele karjalankielisiä karhunnimityksiä. Tällainen raja on tarpeellinen, koska suomi ja karjala ovat eri kieliä, joten niiden sananmuodostuskeinoissa voi olla eroja.

Nykyisen Suomen alueella myös saamelaisilla on ollut omat karhuun liittyvät perinteensä (ks. esim. Pentikäinen 2007: 43–62). On myös mahdollista, että Suomen alueen ruotsinkielisellä väestöllä on ollut omat karhukäsityksensä ja -perinteensä, joskin tällä hetkellä suomenruotsalaisista perinteistä ei liene tutkittua tietoa (Karolina Kouvola henk. koht. tiedonanto 2021).

Artikkeli etenee seuraavasti: ensimmäisessä luvussa esittelen lyhyesti suomalaista karhuperinnettä (§ 1.1) ja aiempaa karhuun ja muuhun suomalaiseen mytologiaan liittyvää sanastontutkimusta (§ 1.2). Toisessa luvussa kuvaan aineistoa sekä sen keruutapoja ja käyttämiäni analyysimenetelmiä. Kolmannessa luvussa analysoin aineistoani eri näkökulmista: Tarkastelen karhunnimitysten määrää ja jakautumista perussanoihin, johdoksiin ja sanayhtymiin ja vertailen niitä muihin sana-aineistoihin (§ 3.1), minkä jälkeen keskityn analysoimaan johdosmuotoisia karhunnimityksiä (§ 3.2). Selvitän myös johdosmuotoisten karhunnimitysten käyttökonteksteja ja tutkin, millaisia rooleja johdosmuotoisilla nimityksillä karhulle on käyttökontekstissaan annettu (§ 3.3). Viimeisessä, neljännessä, luvussa tiivistän tutkimuksen tulokset ja pohdin jatkotutkimuskysymyksiä.

1.1 Suomalainen karhuperinne lyhyesti

Karhulla on suomen kielessä runsaasti nimityksiä siksi, että se on monella tavalla ollut merkittävä eläin suomalaisessa kulttuurissa. Karhua on kunnioitettu ja pelätty, karjantappajana myös vihattu. Karhun kaikki merkitykset tulevat esiin karhunnimityksissä, ja siksi karhunnimitysten analyysissä kiinnitän huomiota myös nimitysten kontekstiin karhuperinteessä.

Karhun metsästys on menneinä aikoina ollut tärkeä rituaali ja osa karhuperinnettä koko pohjoisella pallonpuoliskolla (ks. Sarmela 2006: 42 ja lähteet siellä). Karhun kulttuurinen tutkimus on suomalaisesta näkökulmasta ollut vilkkainta folkloristiikassa ja uskontotieteessä, joissa on tutkittu erityisesti vanhoja karhuperinteeseen liittyviä tarinoita, runoja ja lauluja sekä vanhoja historiallisia kirjoituksia, joissa kuvataan karhuperinnettä. Viime aikoina karhurituaalia on tutkittu myös arkeologisesta näkökulmasta (Moilanen ym. tulossa).

Saatavilla olevista perinne- ja kirjallisista aineistoista piirtyy suomalainen karhunmetsästys ja -peijaisrituaali, jonka tarkoituksena oli muun muassa korostaa karhun ja ihmisen läheistä suhdetta ja taata metsästäjille jatkuva pyyntionni. Kolmeen pääjaksoon jakautuva rituaali käsittää karhun kaadon, karhun juhlan ja karhun palautuksen. Yhteisön miehet kaatoivat karhun noudattaen tiettyjä sääntöjä ja puhdistautumisrituaaleja. Kaadon jälkeen kyläyhteisössä pidettiin karhun juhla, joka noudatti monilta osin perinteisten hääpitojen kaavaa ja jossa karhun liha syötiin. Erityisesti karhun pään syöminen ja puhdistaminen oli tärkeä osa karhun juhlaa. Syömisen jälkeen karhun kallo palautettiin metsään: se ripustettiin niin kutsutun karhunkallopunun oksalle. Kallon palautuksessa on viitteitä hautajaisjuhlasta, peijaisista. Uskottiin, että karhu pääsee palaamaan taivaalliseen alkukotiinsa, kun sen kallo ripustetaan puuhun. Karhurituaalissa korostuvat karhun kunnioitus ja pelko. Karhua ei kutsuta sen oikealla nimellä, koska sen pelätään kostavan kuolemansa. Rituaaliin runoihin kuuluu monesti myös vakuuttelu siitä, että eivät ihmiset karhua tappaneet, vaan karhu on itse aiheuttanut oman kuolemansa. Kunnioituksen ja pelon lisäksi karhurituaalissa näkyy ihmisen lämpimät tunteet karhua kohtaan. Ne näkyvät erityisesti hellittelevissä nimityksissä, joita runoissa esiintyy. (Karhurituaalista esim. Haavio 1967: 15–41; Pentikäinen 2005; 2007; Sarmela 2006: 41–47; Piludu 2019; ks. myös Moilanen ym. tulossa.)

Edellä kuvattua karhunmetsästysrituaalia on harjoitettu perinneaineiston perusteella laajalla alueella Suomessa ja Karjalassa, ja se ajoittuu kirjallisten lähteiden mukaan 1600–1700-luvuille (esim. SKVR IX4/1096 [Viitasaaren

teksti]; Ganander 1789 [1960] s.v. *kouwwon-päälliset*; s.v. *ohto*). Karhuperinne on monikerroksellista, ja siinä on elementtejä, jotka periytyvät esihistorialliselta ajalta. Uusimmassa arkeologis-historiallisessa tutkimuksessa todetaan kuitenkin, että karhuun liittyvissä kansanrunoissa kuvattava karhunkallopuurituaali ajoittuu aikaisintaan 1600-luvun loppupuolelle. Tätä perustellaan muun muassa kallopuiden iällä ja vuonna 1647 määrättyllä karhuntapporahalla. Karhuja määrättiin tuolloin tapettavaksi haitallisina petoeläiminä. Koska karhu oli kuitenkin kunnioitettu eläin, sen tappamiseksi tarvittiin rituaali, jonka avulla tappaminen oikeutettiin. (Moilanen ym. tulossa.)

Edellä kuvatun monivaiheisen karhurituaalin ja siihen kuuluvien runojen lisäksi karhuperinteeseen kuuluu runsaasti kirouksia ja taikoja. Niiden tarkoituksena oli suojella karjaa karhuilta ja estää karhua hyökkäämästä ihmisten kimppuun (esim. Sihvo 1986: 27–35).

1.2 Karhunnimityksiin liittyvä aiempi tutkimus

Suomalaiseen karhuperinteeseen liittyvät karhunnimitykset kuuluvat suurelta osin mytologiseen sanastoon, sillä vaikka karhu onkin metsäneläin, se on myös olento, johon on liittynyt runsaasti mytologisia käsityksiä ja rituaalista toimintaa. Suomalainen mytologinen sanasto on kiinnostanut tutkijoita jo satoja vuosia, ja ensimmäisiä mytologista sanastoa selittäviä teoksia oli Christfrid Gananderin vuonna 1789 julkaistu *Mythologia Fennica* (Ganander 1789 [1960]).

Kielitieteellinen tutkimus suomalaiseen mytologiaan liittyvistä sanoista on ollut yllättävän vähäistä (Heikkilä 2012: 93–94 ja lähteet siellä) verrattuna siihen, miten paljon suomalaista mytologiaa on tutkittu esimerkiksi uskontotieteen ja folkloristiikan piirissä (ks. kuitenkin Haavio 1967, joka tosin käsittelee myös mytologisia sanoja ja niiden etymologiaa). Viime aikoina suomen mytologista sanastoa on kuitenkin tutkittu etymologisista (esim. Heikkilä 2012; 2013; Häkkinen 2012: 88–92; ks. myös Kulonen 1990)³ ja paikannimistön näkökulmista (esim. Mallat 2007; Aalto 2019: erit. s. 163–164, 239–240).⁴

Laajahkoa sananmuodostuksen näkökulmaa mytologiseen sanastoon – tarkemmin mytologiassa esiintyviin olentojen nimiin – on ottanut Yana

³ Myös yleinen etymologinen sanakirja *Suomen sanojen alkuperä* (SSA) esittää useiden mytologisten sanojen etymologioita (ks. myös Heikkilä 2012: 93).

⁴ Lisäksi uskontoon tai mytologiaan liittyviä sanoja ovat suomalais-ugrialaisten kulttuurien piirissä tutkineet mm. Marianne Bakró-Nagy (1979) teoksessaan obinugrialaisten kansojen karhukultista, Annika Setälä (2010) pro gradu -tutkielmassaan marilaisen luontouskonnon osalta ja Minerva Piha (2020; 2021) artikkeleissaan eteläsaamelaisten alkuperäisuskonnosta.

Borodulina pro gradu -tutkielmassaan (2016), vaikka hänenkin keskeisin tarkoituksensa on tutkia suomalaiseen mytologiaan kuuluvien olentojen nimitysten alkuperää. Borodulinalla on aineistonaan Lauri Simonsuuren teos *Myytilisiä tarinoita* (1999 [1947]) ja tavoitteenaan hänellä on luoda Simonsuuren teoksen mytologisista olennoista luettelo lyhyine olentokuvauksineen ja nimitysten etymologioineen. Etymologioidessaan nimityksiä hän on analysoinut myös nimitysten sananmuodostusta, kuten sanojen alkuperän tutkimukseen kuuluu. Lisäksi hän on kuitenkin tarkastellut sanamuodostusta tarkemmin: hän toteaa, että hänen mytologisen sanaston aineistossaan yhdyssanoja on eniten, tosin myös perussanoja, johdoksia ja sanaliittoja ilmenee (Borodulina 2016: 114). Borodulina ei käsittele lainkaan karhunnimityksiä.

Karhunnimityksiä on kielitieteellisillä menetelmillä tutkinut R. E. Nirvi (1944), joka luettelee kymmeniä karhunnimityksiä. Hän on kerännyt aineistonsa vanhoista sanakirjoista, kansanperinteestä (esim. *Suomen kansan muinaisia taikoja* ja *Suomen kansan vanhat runot*) ja murreaineistosta, jota hän kartutti myös itse (Nirvi 1944: 26). Nirvin näkökulma on karhunnimitysten semantiikassa ja alkuperässä. Semantiikan osalta tutkimukseni laajentaa Nirvin tutkimusta, sillä käsillä oleva aineisto on hänen aineistoaan laajempi. Nimitysten sananmuodostukseen Nirvi ei syvenny sen enempää kuin yksittäisten sanojen etymologioinnin kannalta on tarve.

Nirvin (1944: 74) mukaan syyt karhunnimitysten runsauteen liittyvät sanankieltoon: Karhu suuttui ja saattoi tappa karjaa tai hyökätä ihmisten kimppeun, jos sitä kutsuttiin sen oikealla nimellä. Toisaalta karhu piti siitä, että sitä kutsuttiin sille mieluisilla nimillä, ja joitain nimityksiä se totteli paremmin kuin toisia. Karhunnimitykset ovat siis eufemismeja, kiertoilmauksia. Karhun kiertoilmaukset Nirvi (1944: 78–79) jakaa kolmeen eri ryhmään: viittaaviin nimityksiin, mielistelynimityksiin ja lasten pelottelusanoihin. Viittaavilla nimityksillä Nirvi tarkoittaa esimerkiksi karhun kutsumista jonkin ruumiinosan, elintavan, liikkumistavan tai elinpaikan nimellä, esimerkiksi *leilipää mies* (ruumiinosa) ja *metsäläinen* (elinpaikka).⁵ Mielistelyilmauksia ovat sukulaisten nimitykset, esimerkiksi *äijä*, päällikköyteen liittyvät nimitykset, esimerkiksi *metsänkuningas*, ja erisnimet, kuten *Pekka*.⁶ Lasten pelottelusanoina

⁵ *leilipää mies*: Nirvi 1944: 33–35, 61; SMS s. v. *mesikämmen*; VKS s. v. *karhu*, *leilipää*.

metsäläinen: Nirvi 1944: 29–30; SMS s. v. *metsäläinen*, *otso*; VKS s. v. *metsä*, *metsäläinen*, *karhu*.

⁶ *äijä*: Nirvi 1944: 33–35; SKVR XII2/6511; SMS s. v. *metsänäijä*, *mesikämmen*.

metsänkuningas: Nirvi 1944: 30–31; SMSA s. v. *kuningas*, s. v. *metsänkuningas*, s. v. *otso*; SKVR XII2/6460; XII2/6556; VI2/4926; VII5/3401.

Pekka: Nirvi 1944: 36; VKS s. v. *pekko*.

ovat muun muassa *mörkö* ja *pöppö*,⁷ ja niillä on saatettu viitata muihinkin pelottaviin asioihin tai olentoihin kuin karhuun. (Nirvi 1944: 78–79.)

Karhunnimityksiä on uskontotieteellisestä näkökulmasta tarkastellut Juha Pentikäinen (2005: 9–14; 2007: 93–101). Hän on arvioinut karhunnimitysten määrän suomen kielessä olevan noin 200–300 (2005: 9; 2007: 93). Hän ei tosin mainitse, mistä lähteistä hän on tarkastelemissaan karhunnimitykset kerännyt, minkä takia en ole käyttänyt hänen sanalistaansa lähteenäni kerätessäni omaa aineistoani (ks. aineistosta § 2.1).

Etymologisista sanakirjoista löytyy yleisimpiä karhunnimityksiä, kuten *karhu* ja *otso* (SSA s. v. *karhu*, *ohto*¹; Häkkinen 2004 s. v. *karhu*; *otso*). Näiden mukaan *karhu* on vanha kiertoilmaus, joka merkitsee ’karhua’ ja on korvanut sanan *ohto* (< **oksi* < **okti* : **okte*-, ks. Nirvi 1944: 69), jota pidetään alkuperäisenä ’karhua’ merkitsevänä sanana. *Otso* puolestaan on alkuperäisen sanan *ohto* hyperkorrekti muoto (Nirvi 1944: 69; SSA s. v. *ohto*). Karhunnimityksiä on tutkittu etymologisesti myös yhdessä pro gradu -tutkielmassa: Auli Oksanen (2007) tarkastelee karhunnimitysten *karhu*, *kontio*, *ohto* ja *otso* alkuperää. Koska suurin osa perussana- ja johdosmuotoisista karhunnimityksistä on jo etymologioitu, tässä tutkimuksessa en keskity karhunnimitysten etymologiointiin. Lisäksi karhunnimitysaineistoni sisältää runsaasti sanayhtymiä, joiden alkuperää ja ikää on vaikea tutkia.⁸

2 Aineisto ja menetelmät

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen aineiston ja sen keruutavat (§ 2.1) sekä käyttämäni menetelmät (§ 2.2).

2.1 Aineistonkeruun periaatteet

Tutkimuksen aineiston olen kerännyt *Suomen kansan vanhojen runojen* verkkopalvelusta, Suomen murteiden sana-arkistosta ja *Suomen murteiden sanakirjasta* siltä osin kuin se on saatavana sähköisenä internetissä (aineiston keräämisen aikaan verkossa oli julkaistu aakkosväli *a–lööveri*) sekä *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta* siltä osin kuin se löytyy internetistä (aakkosväli *a–perstauta*). Vanhan kirjasuomen aineistosta kerätyt karhunnimitykset ovat

⁷ *mörkö*: Nirvi 1944: 51–53; SMS s. v. *karhu*; SMSA s. v. *metsänmörkö*; *mössi*.

pöppö: Nirvi 1944: 49–51; SMSA s. v. *mössi*, s. v. *pöppö*.

⁸ Ks. kuitenkin yhdyssanojen etymologisesta tutkimuksesta suomessa Häkkinen (2012); Borodulina (2016) ja eteläsaamassa (Piha 2020: 117, 132).

peräisin vanhoista sanakirjoista (Ganander I; Ganander II) ja muista vanhan kirjasuomen teksteistä (Forseen 1738; Ganander 1789; Juslenius 1968 [1745]; Juslenius (Porthan) 1968; Kreander & Canstrén 1917; Lencqvist 1782). Lisäksi olen käyttänyt R. E. Nirvin (1944) tutkimusta sanankielloista karhunnimitysten osalta. Aineistossani on yhteensä 298 suomenkielistä karhunnimitystä. Koska aineistoni karhunnimitysten määrä on lähellä aiempaa arviota – Pentikäisen (2005: 9; 2007: 93) 200–300 karhunnimitystä – on perusteltua pitää todennäköisenä, että aineistoni käsittää suurimman osan suomen kielen ’karhua’ merkittävistä sanoista, jotka on tallennettu arkistoihin ja arkistomateriaaliin perustuviin muihin käyttämiini lähteisiin.

Olen kerännyt aineistoa hiukan eri periaatteilla eri aineistolähteistä. *Suomen kansan vanhoista runoista* olen käynyt läpi suomalaisen karhuperinteeseen liittyvät runot (SKVR XII2/6458–6575 [Pohjois-Pohjanmaa]; I4/1189–1267 [Viena, Arkangel, Vienanmeri]; VI2/4883–4926 [Etelä- ja Pohjois-Savo]; VII5/3364–3403 [Raja- ja Laatokan Karjala, Pohjois-Karjala]; VII5/346–350 [Värmlanti]⁹; IX4/1096–1101 [Vanha Häme, nyk. Pohjois-Savo ja Keski-Suomi]¹⁰). Olen kerännyt kaikki karhuun viittaavat nimitykset paitsi itse runoista myös runojen selitteistä silloin, kun ne ovat runon kertojan ilmaisuja eivätkä muistiinmerkitsijän kuvauksia.

Toisinaan runon kontekstista on ollut vaikeaa tulkita, mikä on karhunnimitys ja mikä jonkin muun (uskomus)olennon nimitys. Esimerkiksi sopii tämä ote eräästä runosta:

Metän kultainen kuningas,
Metän ehtoinen emäntä,
 Saata sille soarekselle,
 Kuleta sille kunnarelle,
 Josta **soalis** soatasihin,
Metän vilja vietäsihin,
 Aina akoille iloksi,
 Kotiväelle **kaunoseksi!**
 (SKVR XII2/6473; lihavoinnit minun)

⁹ Värmlannista, Ruotsissa asuvien metsäsuomalaisten karhurunoista olen ottanut mukaan vain ne, jotka on merkitty muistiin suomeksi, koska tutkin suomenkielisiä karhunnimityksiä; joukossa on myös aineiston ulkopuolelle jääneitä, ruotsiksi käännettyjä runoja.

¹⁰ Karhuun liittyviä runoja on satunnaisesti muuallakin *Suomen kansan vanhoissa runoissa*, ja näissä runoissa voi olla nimityksiä, joita ei löydy aineistostani. Olen kuitenkin rajannut aineistoni keskeisimpiin karhurunoihin. Jos kuitenkin jostain muusta käyttämästäni lähteestä löytyy viittaus karhunnimitykseen sellaisessa SKVR:n runossa, joka ei muutoin ole aineistossani, olen sisällyttänyt nimityksen ja runossa mahdollisesti esiintyvät muut karhunnimitykset osaksi aineistoani.

Tulkintani mukaan runossa on viisi mahdollista karhunnimitystä, jotka olen merkinnyt lihavoinneilla. Kaksi ensimmäistä nimitystä voi kuitenkin tulkita uskomusolennoiksi, joilta pyydetään apua karhunmetsästyksen: *metän kultaista kuningasta* ja *metän ehtoista emäntää* pyydetään saattamaan ja kuljettamaan metsästäjät paikalle, josta karhu eli ”soalis [saalis] soatasihin, metän vilja vietäsihin”. Toisaalta erityisesti *metsän kuningas*, *kultainen kuningas* ja *metsän kultainen kuningas* ovat runoissa toistuvia nimityksiä, joilla usein selkeästi viitataan karhuun. Juuri tämän runon kahta ensimmäistä nimitystä en ole laskenut karhunnimityksiksi, koska tulkitsen ne ennemmin metsästyksessä avustaviksi olennoiksi kuin metsästyksen kohteeksi karhuksi. Olen siis tarkastellut jokaista runoa erikseen ja tulkinnut nimityksen karhunnimitykseksi, jos sellainen tulkinta on kontekstin perusteella mahdollinen. Loput kolme lihavoitua sanaa olen laskenut karhunnimityksiksi. Osa aineistoon ottamistani nimityksistä on siis tulkinnanvaraisia, ja joku toinen runojen lukija voi tulkita niiden merkityksen toisin. Myös konteksti, eli se, että kysymyksessä on karhuruno, vaikuttaa tulkintaan: esimerkiksi *soalis* voi olla muutakin kuin karhu, mutta koska nimityksen konteksti on karhun metsästyksestä kertovassa runossa, runoa laulettaessa lienee ajateltu juuri karhua.

Suomen murteiden sanakirjan sähköisestä versiosta ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* verkkopalvelusta poimin sanoja merkityksenselitteellä *karhu**¹¹ sekä *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* osalta myös *metsä**. Lisäksi etsin kummastakin lähteestä hakusanahauulla tai hakusanan osalla kaikki *Suomen kansan vanhoista runoista* löytämäni karhunnimitykset. Samoin kävin läpi *Suomen murteiden sanakirjasta* löytyneiden nimitysten osalta *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ja toisin päin. Joissain hakemissani sana-artikkeleissa oli viittauksia myös muihin karhunnimityksiin, jotka niin ikään otin mukaan.

Suomen murteiden sana-arkistossa on kahdeksan miljoonaa murresanatietoa (Kotus). Vaikka näistä aakkosväli *a-lööveri*¹² löytyy sähköisesti, sana-arkiston laajuuden vuoksi en käynyt arkistoa sanalippu sanalipulta läpi vaan etsin vastineita *Suomen kansan vanhoista runoista* ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta* löytämilleni nimityksille. Tätä työtä tehdessäni vastaan tuli joitain muitakin nimityksiä, jotka sisällytin aineistooni. Mukana aineistossani on sähköisenäkin löytyvästä sana-arkiston synonyymikortistosta (SMSA

¹¹ Asteriski hakusanan perässä katkaisee hakusanan niin, että tulokseksi saadaan kaikki sanamuodot, joiden alkuosana hakusana on.

¹² *Suomen murteiden sanakirja* on tämän tutkimuksen kirjoitushetkellä laajentunut niin, että verkkopalvelusta löytyy sana-artikkeleita sanaan *mnää* asti. Ehdin kerätä aineiston ennen verkkopalvelun laajentamista, joten verkkopalvelua olen käyttänyt vain sana-artikkeliin *lööveri* asti.

synonyymikortisto) hakusanojen s.v. *karhu*, *kontio*, *ohto* ja *otso* sisältämät karhunnimitykset (yhteensä 14 nimitystä). Lisäksi olen täydentänyt aakkosten loppupuolta R. E. Nirvin (1944) tutkimuksen karhunnimityksillä, joita hän on kerännyt tutkimuksen tekoaikana valmiina olleesta suomen murteiden sana-aineistosta.

Suomen murteiden sanakirjassa ja murrekana-arkistossa on karhunnimityksiä joka puolelta suomen kielen puhuma-alueita: niin nykyisen Suomen alueelta kuin nykyisen Venäjän ja Ruotsin alueilta. Olen sisällyttänyt kaikki suomen murteiden puhuma-alueet aineistooni. Koska tarkoitukseni ei kuitenkaan ole tutkia murteellista variaatiota vaan yleisemmin suomenkielisten karhunnimitysten sananmuodostusta, tässä artikkelissa en lajittele sanoja murrealueiden mukaan. Olen myös yleiskielistänyt sekä murteelliset variantit niin runoista kuin murreaineistosta että vanhan kirjasuomen mukaiset muodot nykysuomea vastaaviksi.¹³

En laske aineistooni mukaan karjalankielisiä karhunnimityksiä, koska keskityn suomen kieleen. Karjalankielisiä nimityksiä tapasin käydessäni läpi *Suomen kansan vanhoja runoja*, jonne on kerätty aineistoa niin Suomen alueelta kuin Venäjän puolelta Karjalan tasavallan alueelta. Karjalaan on muuttanut suomenkielistä väestöä ainakin 1800-luvulta lähtien, vaikka suomenkielisten määrä ei alkujaan ollut kovin merkittävä (Takala 2017: 120, 127). Niinpä Karjalasta on kerätty myös suomenkielisiä runoja. Suomen alueelta tunnetaan lisäksi hyvin samanlaisia suomenkielisiä karhuun liittyviä runotoisintoja kuin Karjalasta tunnetaan sekä suomeksi että karjalaksi. Näistä syistä aineistossani on mukana suomenkielisiä karhunnimityksiä myös (Venäjän) Karjalan alueelta. Toisaalta on kuitenkin muistettava, että suomenkielisiltä näyttävät runot voivat olla runojen kerääjien suomenkielistämiä. Jälkikäteen tosin on vaikea erottaa, mitkä runoista on suomenkielistetty ja mitkä ovat alun perin suomenkielisiä. Tähän artikkeliin olen sisällyttänyt ne Karjalasta peräisin olevat runot, jotka ovat selvästi suomenkielisiä.

Aineiston olen kerännyt tietokantaan, johon olen merkinnyt seuraavat tiedot kustakin nimityksestä: sanan rakenne (perussana/johdos/yhdyssana/sanaliitto); huomioita sanarakenteeseen; nimitykseen liittyviä semanttisia huomioita (esim. viittaako nimitys naaras- vai uroskarhuun tai karhun ikään); muita huomioita (kuten nimityksen konteksti runossa tai nimitykseen liittyvä selitys SMS:ssa); maantieteellinen alue, jolta nimitys tunnetaan; aineistolähteet.

¹³ Artikkelissa esittämissäni nimitysten käyttökonteksteissa, kuten runoesimerkeissä ja murreaineiston virke-esimerkeissä, käytän alkuperäistä ortografiaa, ellei toisin mainita.

Lisäksi tietokannassani on tilaa sanojen kielihistorialliselle tarkastelulle, mutta sanojen etymologiseen tarkasteluun en tässä artikkelissa juurikaan puutu.

2.2 Menetelmät

Tutkimukseni keskeinen menetelmä on sananmuodostus. Olen jaotellut aineistoni karhunnimitykset neljään ryhmään: perussanoihin, johdoksiin, yhdyssanoihin ja sanaliittoihin. Kustakin ryhmästä olen tarkastellut kutakin karhunnimitystä yksityiskohtaisesti saadakseni tarkempaa tietoa nimityksen rakenteesta, mutta tässä artikkelissa keskityn tarkastelemaan erityisesti johdoksia. Johdoksista analysoin kantoja eli sitä, mitä sanaluokkaa mikin kanta edustaa. Analysoin myös kantoihin liitettyjen johtimien funktioita.

Aineistoa käsitellessäni olen havainnut rajankäyntiä perussanan ja johdoksen välillä, mikä vaikeuttaa sanojen tulkitsemista perussanoiksi tai johdoksiksi. Synkronisesti jokin sana saattaa näyttää perussanalta, koska esimerkiksi merkitysyhteys kantasanaan on katkennut, johdoksen kanta esiintyy vain vartalona, ei-itseenäisenä sanana tai sanalla ei ole lainkaan kantasanaa. Diakronisesti sana kuitenkin saattaa olla johdos. (Koivisto 2013: 307–308; VISK § 149.) Tutkimuksen näkökulmasta ja tavoitteista riippuu, tulkintaanko tällainen hämartyntynyt sana johdokseksi vai perussanaksi.

Karhunnimityksinä esiintyy useita diakronisesta näkökulmasta johdoksiksi tulkittuja sanoja, joita nykykielenkäyttäjät ei enää ymmärrä johdoksiksi, koska ne ovat leksikaalistuneet (VISK § 166). Tiedetään esimerkiksi, että sana *karhu*¹⁴ on historiallisesti johdos sanasta *karha*, josta on muodostettu myös *karhea*¹⁵ (esim. Nirvi 1944: 65–66¹⁶; Häkkinen 2004 s. v. *karhu*; Heikkilä 2021: 37 alav. 128; ks. kuitenkin *karhun* mahdollisesta indoiranilaisesta alkuperästä Holopainen 2019: 114–115), mutta synkronisesti tarkasteltuna kyseessä on perussana, koska nykykielessä se harvemmin ymmärretään johdokseksi. Lisäksi epäselvän johtimen, jollainen sanassa *karhu* on, analysointi

¹⁴ Esim. SKVR XII2/6461, 6462, 6466, 6474, 6481, 6489, 6490, 6491, 6492, 6493, 6493a, 6495, 6496, 6498, 6499, 6501a, 6501b, 6502, 6502a, 6503, 6504, 6504a, 6505, 6506, 6508, 6509, 6510, 6511, 6512, 6513, 6514, 6515, 6516, 6516a, 6517, 6518, 6519, 6521, 6542, 6548, 6555; SKVR VI2/4884, 4888, 4893, 4900; SKVR VII5/3365, 3389; SKVR IX4/1097; SMS s. v. *karhu*, *mesikämmen*; VKS s. v. *karhu*. Nimitys *karhu* mainitaan niin monessa vanhan kirjasuomen lähteessä, etten lähde erittelemään niitä tässä. Kaikki lähteet löytyvät VKS:sta hakusanalla *karhu*.

¹⁵ Samantyyppinen sana on *urho* < *urhea*, joka sekini on yksi suomen karhunnimityksistä (SKVR XII2/6544, 6545) ja jonka olen tulkinnut perussanaksi.

¹⁶ Nirvi (1944: 66) esittää, että sanan *karhu* loppu-*u* on sama johdin, joka näkyy myös eläinten nimissä *kirppu* ja *sirkku*.

ei ole olennaista, koska yksittäisistä diakronisista esiintymistä ei voi päätellä johtimen merkitystä. Niinpä hämära johdin ei voi vastata kysymykseen siitä, millaisia rooleja karhulle johtamalla annetaan. Siksi tässä tutkimuksessa olen tarkastellut hämärtyneitä johdoksia perussanoina.¹⁷

On vaikea tietää, ovatko johdokset olleet hämärtyneitä jo tutkimuskohde-
de aikana, koska tiedossani ei ole, että suomen kielen johto-oppia karhun-
nimitysten osalta olisi selvitetty tutkimuskohde aikana. Nähdäkseni monet
aineiston perussanoilta näyttävät historialliset johdokset on voitu ymmärtää
perussanoiksi jo silloin, kun vanhoja karhurunoja merkittiin muistiin pääasias-
sa 1800-luvulla (SKVR) ja Suomen murteiden sana-arkistoon alettiin kerätä
aineistoa 1900-luvun alkupuolella (Kotus).

Toiseksi sanayhtymämuotoisissa nimityksissä on jonkin verran sellaisia
nimityksiä, joiden edusosa on johdos (ks. Koivisto 2013: 334–335). Tässä tut-
kimuksessa tarkastelen niitä johdoksina, joita ne ensisijaisesti ovat myös Vesa
Koiviston mukaan (2013: 335). Toisaalta otan ne mukaan myös sanayhtymiä
käsittelevään tutkimukseeni (Piha tulossa).

Karhunnimityksiä analysoidessani olen käyttänyt lähtökohtanani *Ison
suomen kieliopin* (VISK) kuvausta suomen sananmuodostuksesta. *Isossa suo-
men kieliopissa* on varsin perusteellinen katsaus suomen kielen sananjohtoon.

3 Johdosmuotoiset karhunnimitykset, niiden käyttökon- tekstit ja nimityksiin liittyvä semantiikka

Tässä luvussa tarkastelen ensin aineistoni karhunnimitysten jakautumista ra-
kenteensa perusteella perussanoihin, johdoksiin ja sanayhtymiin (§ 3.1). Sen
jälkeen tarkennan huomioni johdosmuotoisiin karhunnimityksiin ja tutkin,
millaisilla johtimilla karhunnimityksiä on johdettu (§ 3.2). Viimeisessä ala-
luvussa (§ 3.3) pohdin johdosmuotoisten karhunnimitysten käyttökonteksteja
ja sitä, millaisia merkityksiä karhunnimityksiin on saatu eri johtimilla. Läh-
teet, joista karhunnimitykset ovat peräisin, esitetään alaviitteessä, kun nimitys
mainitaan ensimmäisen kerran.

¹⁷ Perussanoiksi olen laskenut myös sellaiset lainasanat, jotka ovat ehkä lainanantajakielessä
olleet johdoksia mutta joita ei ole johdettu suomen kielen johtimilla. Perussanana pidän myös
sanoja *ohto*, joka on diakronisesti diminutiivijohdos sanasta **oksi*, ja *otso*, joka on diakronisesti
ohto-sanan hyperkorrektio (SSA s. v. *ohto*).

Taulukko 1. Karhunnimitysten määrät erirakenteisten sanojen ryhmissä. Johdosten kohdalla sulkeissa on sanayhtymät, joissa on johdosmuotoinen edusosa, ja kaikkien johdosmuotoisten sanojen kokonaismäärä. Niitä ei ole merkitty nimitysten yhteismäärään, sillä ne sisältyvät myös sanayhtymien määrään.

Nimityksen rakenne	Määrä	Prosenttia (%) koko aineistosta
Perussana	72	24,16
Johdos	52 (+37 = 89)	17,45 (+12,42 = 29,87)
Sanayhtymä	174	58,39
Yhteensä	298	100,00

3.1 Karhunnimitysten rakenteiden ja määrien vertailu muihin sana-aineistoihin

Taulukossa 1 on esitetty erirakenteisten karhunnimitysten määrät. Karhunnimitysten kokonaismääräksi tulee 298 (ks. liitteistä A–D kaikki aineiston karhunnimitykset sananmuodostustavan mukaan eriteltynä). Eniten aineistossa on sanayhtymiä, joita on lähes 60 prosenttia koko aineistosta. Seuraavaksi eniten on perussanoja, joita on reilut 23 prosenttia koko aineistosta. Johdoksia on vähiten, pari prosenttiyksikköä vajaat 20 prosenttia. Taulukossa 1 on kuitenkin esitetty sulkeissa myös sanayhtymät, joiden edusosana on johdos. Yhteen laskien kaikki johdokset niitä on melkein 30 prosenttia aineistosta.

Borodulinan (2016: 114) mytologisten olentojen nimitysaineistoon vertailtaessa huomataan, että käsillä olevan tutkimuksen aineiston nimitysten prosentuaaliset osuudet ovat hyvin – jopa yllättävän – samanlaisia: Sanayhtymiä on Borodulinalla lähes saman verran, 58 %, kuin karhunnimitysaineistossa. Johdoksia hän on ilmoittanut aineistostaan 18 %, mutta tutkielmasta ei käy ilmi, onko hän laskenut johdoksiksi vain sellaiset sanat, jotka eivät lisäksi ole sanayhtymiä. Perussanoja Borodulinalla on 23 %.

Suomen sanaston rakenteesta on sanakirjojen sanojen määrän avulla esitetty arvioita. Keskikokoisessa, muutaman kymmenentuhannen sanan sanakirjassa sanoista 44 % on yhdyssanoja ja toiset 44 % johdoksia. Jakamattomia perussanoja on 12 %. Suuren aineiston sisältävässä sanakirjassa puolestaan 65 % on yhdyssanoja ja 26 % johdoksia; perussanoja on siis vain 9 %. (Häkkinen 1990: 84; Koivisto 2013: 50–51 ja lähteet näissä).

Mytologisessa sanastossa painottuvat sanayhtymät ja perussanat; johdoksia on huomattavasti vähemmän kuin yleissanakirjoissa silloinkin, kun joh-

doksiksi lasketaan johdosmuotoiset sanayhtymät. Perussanojen suuri määrä liittyyne aineiston pienuuteen: mitä isompi aineisto, sitä pienempi on perussanojen määrä (Häkkinen 1990: 84). Toisaalta on huomattava, että karhunnimitysaineiston sanayhtymien määrä on lähes yhtä suuri kuin sanakirjoissa huolimatta siitä, että perussanojakin on paljon. Yhdistäminen näyttää olevan suosittu sananmuodostuskeino mytologiaan ja uskomusperinteeseen liittyvissä yhteyksissä. Toisaalta yhdistäminen on yleisesti ottaenkin produktiivisin sananmuodostuksen keino (Koivisto 2013: 50), joten on odotettavissa, että se on produktiivinen myös mytologiaan ja uskomusperinteisiin liittyvässä sanastossa.

Johdoksia aineistossa on yhteensä 89, joista 37 on sanayhtymiä. Loput ovat johdoksia, joissa on vain yksi leksikaalinen morfeemi. (Taulukko 1.) Nimityksissä on pääasiassa nominikantaisia johdoksia, eniten substantiivikantaisia. Joitain adjektiivikantaisiakin johdoksia tavataan. Lisäksi aineistossa esiintyy erityisesti verbikantaisia tekijännimiä. Nimitykset ovat luonnollisesti pääasiassa substantiiveja, mutta myös *-(i)nen*-johtimella ja VA-partisiipin tunnuksella johdettuja adjektiiveja on jonkin verran, mutta ne voidaan ymmärtää myös substantiiveiksi käyttöyhteyden tai tulkinnan perusteella (ks. partisiipeista johdoksina VISK § 297).

3.2 Johdokset

Seuraavaksi esittelen johdostyyppit, joita karhunnimityksissä esiintyy. Aloitan käsittelyn aineiston ylivoimaisesti suurimmasta ryhmästä eli affektiivisista johdoksista (§ 3.2.1). Sen jälkeen tarkastelen tekijännimi- (§ 3.2.2) ja adjektiivijohdoksia (§ 3.2.3), joita on kumpiakin melko paljon. Viimeiseksi esittelen muita johdoksia (§ 3.2.4) sekä epäselviä johdoksia (§ 3.2.5). Käyn nimityksiä läpi johdin kerrallaan. Luvun lopussa esitän yhteenvedon johdoksista (§ 3.2.6). Kaikki aineiston johdokset on esitetty liitteessä B ja johdosmuotoiset sanayhtymät liitteessä C.

On huomattava, että monien aineiston lekseemien päämerkitys ei suinkaan ole 'karhu' vaan ne saavat karhu-merkityksensä vasta käyttökontekstissaan. Tällaisia lekseemejä aineistossani ovat muun muassa *emäntä*, *isäntä*, *kuningas*, *lintunen* ja *vieras*.¹⁸ Artikkelissa tarkastelen siis sellaisia johtimia, joilla

¹⁸ *kuningas*: SKVR I4/1253

vieras: SKVR XII2/6479, 6480, 6542, 6549, 6553, 6554, 6555, 6561, 6562, 6569; SKVR VI2/4910; SKVR I4/1206, 1219, 1219a, 1219b, 1220, 1222, 1222a, 1223, 1224, 1225, 1228, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235, 1236, 1238, 1240, 1241, 1242, 1243, 1245, 1246, 1249,

on muodostettu karhuakin merkitseviä sanoja, ja sellaisia sanoja, joilla on nimitetty myös karhua. Aineistossa on toki myös sanoja, joiden päämerkitys on 'karhu', kuten *karhunen* tai *ohtonen*.

3.2.1 Affektiivisiä merkityksiä kantavat johdokset

-(i)nen

-(i)nen-johtimella johdetaan deminutiivisia eli hellitteleviä tai pienuutta ilmaisevia taikka muulla tavoin affektiivisiä eli tunnepitoisia sanoja (VISK § 207; *Kielitoimiston sanakirja* s. v. *affektiivinen, deminutiivinen*). Affektiivisiä ovat myös kyseisen johtimen sisältävät karhunnimitykset. -(i)nen-johdoksia on 45 eli noin puolet kaikista johdoksista. Mukaan on laskettu myös kaikki -(i)nen-loppuiset yhdysjohtimilla (-hinen, -iAinen, -jAinen, -(O)kAinen, -lainen, -(U)rAinen, -(e)rOinen, -tUinen) muodostetut nimitykset (ks. VISK § 207, 208, 210, 213) lukuun ottamatta ei-affektiivisiä adjektiivinjohtimia -llinen ja -(i)nen, joita käsitelen omina ryhminään (ks. § 3.2.3).

-(i)nen-johdokset ovat usein adjektiiveja, mutta johtimella on mahdollista tehdä myös substantiiveja (VISK § 261). Substantiivit johdetaan yleensä *i*:ttöminä, mutta jos kanta on kolmitavuinen, johtimessa on mukana *i* sana-luokasta riippumatta (VISK § 207). Tämä sääntö on kuitenkin uusi, sillä alun perin -(i)nen-johtimessa oli aina *i*. Se on sittemmin painottomissa tavuissa usein kadonnut, kuten painoton *i* muissakin konteksteissa. Kyseistä sääntöä ei ollut vielä tutkimuskohdeaikana.¹⁹

Kaikki karhunnimityksinä esiintyvät -(i)nen-johdokset on tulkittavissa substantiiveiksi, vaikka ne olisikin muodostettu *i*:llisinä ja muunlaisessa kontekstissa ne voisi ajatella adjektiiveiksi. Näitä ovat muun muassa *kaunoinen* ja *kultainen*.²⁰ Niiden substantiivisuus on pääteltävissä ensinnäkin siitä, että *i*:hin liittyvää sääntöä ei tutkimuskohdeaikana vielä tunnettu. Toiseksi substantiivudesta kertovat konteksti ja possessiivisuffiksi: Runoissa *i*:n sisältävillä -(i)nen-johdoksilla puhutellaan karhua tai ne ovat subjektin, objektin tai adverbiaalisen asemassa (ks. VISK § 625). Karhunnimityksiin on usein lisätty possessiivisuffiksi, esimerkiksi *kaunoiseni*, ja *Ison suomen kielipöpin* (§ 626) mukaan substantiivisesti käytettyihin adjektiiveihin lisätään possessiivisuffiksi

1251, 1253, 1254, 1256, 1260, 1265, 1266.

¹⁹ Kiitän Mikko Heikkilää tästä huomiosta.

²⁰ *kauno(i)nen*: SKVR XII2/6466, 6471, 6474, 6520; SKVR VI2/4913; VII5/3394; SKVR IX4/1096.

kultainen: SKVR XII2/6479, 6480; VI2/4926.

melko harvoin. Esimerkiksi possessiivisuffiksillisesta adjektiivista annetaan muun muassa *rakas* (*rakkaani*), johon monia karhunnimityksiäkin voi vertailla. Esimerkit (1a) ja (1b) havainnollistavat *i*:llisen ja *i*:ttömän *-(i)nen*-johtimen käytön horjuvuutta:

- (1) a. Ohtoseni, lintuseni,
Mesikämmen, **kaunoseni** (SKVR XII2/6466, lihavointi minun)
b. Ohtoseni, lintuseni,
Mesikämmen **kaunoiseni** (SKVR XII2/6471, lihavointi minun)

Toisaalta on mahdollista, että jälkimmäisen runon (1b) *kaunoinen* on sittenkin adjektiiviattribuutti sanalle *mesikämmen* (*kaunoiseni mesikämmen* 'kaunoinen mesikämmeneni'), jolloin se ei ole erillinen karhunnimitys. Possessiivisuffiksillinen määrite on mahdollinen runokielessä, jossa säkeessä tulee olla kahdeksan tavua ja neljä kaksitavuista runojalkaa. Jos possessiivisuffiksi olisi sanassa *mesikämmen*, säkeessä olisi yhdeksän tavua, eikä se silloin olisi kalevalamitan mukainen. Samanlainen kalevalamittaan liittyvä ratkaisu esiintyy tämän artikkelin otsikkoon valittuun säkeeseen: ”Ohtoseni, ainoseni, mesikämmen kääröseni”. Possessiivisuffiksina takia olen kuitenkin tulkinnut sekä sen että *kaunoisen* substantiiviksi ja siten erillisiksi karhun nimityksiksi.

Ensimmäisessä runossa (1a) puolestaan *mesikämmenen* ja *kaunosen* erottaa pilkku, eli runonlaulaja on pitänyt tauon sanojen välissä, ja tällöin kyseessä on lista eli kaksi erillistä nimeä. Jälkimmäiseen on runon muistiinmerkitsijä jättänyt kirjoittamatta pilkun eli näyttää siltä, että muistiinmerkitsijä ei ole kuullut runossa taukoa kyseisten sanojen välillä ja on siten tulkinnut ne yhdeksi adjektiiviattribuutilliseksi karhunnimitykseksi.

Näiden runojen muistiinmerkitsijä on sama henkilö, Kaarle Krohn. Voikin pohtia, onko muistiinmerkitsijällä itsellään jo tiedostamaton tai tiedostettu taju siitä, että *i*:ttömät *-(i)nen*-johdokset ovat substantiiveja ja *i*:lliset useammin adjektiiveja. Se voi selittää myös sitä, miksi *i*:ttömään runoon on merkitty pilkku (*kaunonen* on substantiivi, erillinen karhunnimitys) ja *i*:lliseen ei (*kaunoinen* on adjektiivi, toimii *mesikämmenen* adjektiiviattribuuttina).

Affekti näkyy monissa *-(i)nen*-johdoksissa. Edellä esiteltujen lisäksi luonteeltaan hellitteleviä tai mieliteleviä nimityksiä ovat muiden muassa *lullonen* ja *lallonen*, *käärönen* ~ *käärä(i)nen*, *metsän kultainen* ja *metsän kultanen käkönen* sekä *metsän ohtonen käkönen*.²¹ Johdostyyppillä on tehty vain

²¹ *lullonen* ~ *lallonen*: SKVR XII2/6479, 6480, 6481

käärönen ~ *käärä(i)nen*: SKVR XII2/6522, 6524, 6526; SKVR VII5 Metsäsuomalaiset/347;

myönteisen affektin saavia nimityksiä; negatiivissävytteiset karhunnimitykset puuttuvat *-(i)nen*-johdoksista täysin (ks. tarkemmin § 3.3.2). Monissa affektiivisissä nimityksissä on runokontekstissa myös possessiivisuffiksi, joka tekee nimityksestä entistä affektiivisemmän, kuten seuraavassa esimerkissä (2):

- (2) Lulloseni, Lalloseni,
Omenani, Ohtoseni! (SKVR XII2 6479)

Kiinnostavia ovat myös *-iAinen*-johtimiset nimitykset. Niitä ovat esimerkiksi *kuusiainen*, *mauriainen* ja *mesiäinen*.²² Ainakin *mauriainen* ('muurahainen', SMS s.v. *mauriainen*¹) ja *mesiäinen* ('mehiläinen; kimalainen; ampiainen', SMS s.v. *mesiäinen*) viittaavat hyönteisiin, niin kuin usein tällä yhdysjohtimella muodostetut sanat (VISK § 197). Nimitys on voinut tulla karhun ruokavaliosta – karhu syö niin muurahaisia kuin mehiläisten valmistamaa mettä – mutta kyseessä voi olla myös kiertoilmaus: karhua on kutsuttu monien muidenkin eläinten nimillä (§ 3.3.2).

Ison suomen kielioopin (§ 261) mukaan *-(i)nen*-johdostyyppi on lekseemimäärältään yksi suurimmista. Se selittää osittain, miksi kyseisellä johtimella muodostettuja sanoja käytetään myös karhunnimityksinä. Toisaalta karhu on ollut ihmisille hyvin tärkeä eläin, sitä on kunnioitettu ja se on haluttu pitää suopeana ihmistä kohtaan. *-(i)nen*-johtimen suosio karhunnimityksissä perustunee siis tarpeeseen muodostaa affektiivisiä nimityksiä karhulle. Sen yleisyys karhunnimityksissä voi tosin johtua myös siitä, että se sopii hyvin tavumäärän tasaukseen kalevalamittaisissa runoissa,²³ joissa esiintyy suuri osa aineiston *-(i)nen*-johdoksista. Johdostyyppin suosio muiden affektiivisten johdinten joukossa perustunee johdostyyppin produktiivisuuteen.

-O

Nimitykset *sykkö* ja *metsän kökkö källeröinen*²⁴ voivat kuulua affektiivisiin *-O*-johdoksiin (VISK § 209). Jälkimmäisen, sanayhtymämuotoisen nimityk-

SKVR VII5/3383, 3388

metsän kultainen: VKS s.v. *kontio*; *kultainen*

metsän kultanen käkönen: SKVR I4/1239 *metsän ohtonen käkönen*: SKVR I4/1257.

²² *kuusiainen*: SKVR XII2/6479, 6480, 6481.

mauriainen: SKVR XII2/6479, 6480, 6481.

mesiäinen: SMS s.v. *mesiäinen*.

²³ Kiitän anonyymia arvioijaa tästä huomiosta.

²⁴ *sykkö*: SKVR I4/1191; VII5/3403.

kökkö: SKVR I4/1239.

sen edusosa on *käkkö* (‘metsän källeröinen käkkö’). Johdoksella ei ole tiedosa kantasanaa. *Käkkö* esiintyy vain yhdessä runossa. Se voi olla johdoksen *käkö* (< käki) tilapäinen rinnakkaismuoto,²⁵ mitä tukee runon edellinen säe, jossa puhutaan käestä (”metsän kultanen käkönen”, SKVR I4/1239).

Sanalla *sykkö* on korrelaatti, *sykkyrä*, mutta ei kantasanaa. Esimerkiksi *Kalevalassa* (*Kalevala*, runo 26, säe 691) *sykkö* merkitsee käärmettä. *Sykköillä* ei Suomen murteiden sana-arkiston mukaan ole yhteyttä karhuun tai käärmeeseen, vaan Suomen murteiden sana-arkistosta löytyy sana *sykkö* merkityksessä ’syli’.

Toinen vaihtoehto *syköille* on, että kyseessä on laina karjalan kielestä. Karjalassa nimittäin on sana *sykkä*, jonka merkitystä *Karjalan kielen sanakirja* (s.v. *sykkä*) ei tosin anna. Esimerkkilauseena *Karjalan kielen sanakirjassa* annetaan ”tiedeä sykkä synnyndäsijan va_ ei peä kadala kavondasijoa tuijä”. Leena Joki (henk. koht. tiedonanto 2022) arvelee, että sananparsien keruun aikaan sanan *sykkö* merkitystä ei enää tunnettu, vaan sitä käytettiin *synnyntä*-alkuisten sanojen alkusointuparina. Vuokkiniemestä kerätty runo puolestaan kuuluu näin: ”Siinä on, sykkö, synnyntäsi, / Maan kamala, kasvantasi!” (SKVR I4/1191). Pielisjärveltä tunnetaan seuraava runo: ”Miss’ oot, sykkö, synnyntely, / Karvajalka kasvateltu?” (SKVR VII5/3403). Karjalankielisen ilmaisun ja runon kontekstit ovat melko samanlaiset verrattuna erityisesti Vuokkiniemen runoon, joten suomenkielinen nimitys ja sitä runossa ympäröivät säkeet lienevät yhteydessä karjalan kieleen. Koska molemmat toisinnot on kerätty runoista Karjalassa, laina-alkuperä on hyvin mahdollinen. Tässä tapauksessa *sykkö* ei olisi suomessa johdos lainkaan.

-(i)kka ja -Ukka

Affektiivisia *-(i)kka* ja *-Ukka*-johdoksia (VISK § 199) esiintyy jonkin verran varsinkin sanayhtymämuotoisissa karhunnimityksissä. Aineistossa on kaksi *-Ukka*-johtimellista *elukka*-edusosaista nimitystä, *petoelukka* ja *metsänelukka*,²⁶ joista molemmat ovat sävyllään pejoratiivisia. Molempia on käytetty muistakin metsän eläimistä.

-ikka-johtimen sisältävää *erauspenikkaa*²⁷ ei ole aineiston mukaan käytetty runoissa eikä siten välttämättä mytologisessa yhteydessä. Se viittaa

²⁵ Kiitos anonyymille arvioijalle huomiosta.

²⁶ *petoelukka*: SMSA s.v. *petoelukka*.

metsänelukka: Nirvi 1944: 55–57; SMSA s.v. *metsäneläin*.

²⁷ SMS s.v. *erauspenikka*.

tietyntäiseen karhuun, joka on eronnut tai eroamassa emostaan. Se lienee sävyllään neutraali, vaikka edusosa voi viitata lievästi pejoratiiviseen ilmaisuun.

Sävyllään hellitteleviä ja diminutiivisia *-(i)kka*-johdoksia ovat sen sijaan ainakin *mössikkä* ja ehkä *metsän könnikkä*.²⁸ *Könnikkä* viittaa yleensä kömpelöön tai isokokoiseen ihmiseen, ja sanasta on tehty karhunnimitys lisäämällä genetiivimuotoinen määräiteosa *metsän*. *Metsän könnikkä* voi olla myös haukkunanimitys edusosansa perusmerkityksen perusteella; toisaalta se voi myös kuvata raskasrakenteisen karhun liikkumista metsässä (vrt. alempana *metsän kympyrä*). Semanttisesta näkökulmasta *metsän könnikkä* rinnastuu myös karhunnimitykseen *kontio*²⁹ (< *kontia* vrt. *köntiä*).³⁰ *Mössikkä* on johdos lapsenkielisestä *mössistä*³¹, joka niin ikään on karhunnimitys. *Mössikän* käytöstä ainoastaan lapsenkielisenä karhunnimityksenä ei ole Suomen murteiden sana-arkistossa tietoja.

Mikään *-(i)kka* ja *-Ukka*-johtimellisista sanoista ei ole muodostettu varta vasten karhua nimittämään, vaan 'karhun' merkityksen sanat ovat saaneet vasta karhuun viittaavassa käyttökontekstissaan. Nimityksiä *metsän könnikkä* ja *erauspenikka* käytetään kyllä vain karhuista, mutta edusosat *könnikkä* ja *penikka* ovat käytössä muissakin kuin karhuun liittyvissä yhteyksissä; nämä johdot ovat saaneet 'karhun' merkityksen yhdistämisen eivätkä johtamisen keinoin.

-(U)ra

Affektiivinen *-(u)ra*-johdin (VISK § 213) esiintyy kahdessa karhunnimityksessä: *metsän kympyrä* ja *nenä nykärä*.³² *Metsän kympyrä* tavataan ainoastaan vanhan kirjasuomen aineistossa ja *nenä nykärä* yhdessä runossa.

Nenä nykärä on synekdokee, jossa karhun kuono on siirtynyt nimittämään koko karhua. Nimitys kommentoi myös karhun kuonon muotoa. Se on johdos sanasta *nykä*, jonka merkitys *Suomen sanojen alkuperän* (s. v. *nykä*) mukaan on 'pieni tylppä veitsi'. Samassa *Suomen sanojen alkuperän* artikkelissa

²⁸ *mössikkä*: Nirvi 1944: 62–63; SMSA s. v. *metsäläinen*, s. v. *mössi*, s. v. *pöppö*, s. v. *otso*.
metsän könnikkä: SMS s. v. *könnikkä*.

²⁹ Nirvi 1944: 69–73; SKVR XII/6482, 6520, 6523, 6555; SKVR VII/3377; SMS s. v. *kontio*, *kontion*, s. v. *möttöpää*, s. v. *otso*, s. v. *kontia*; VKS s. v. *kontio*.

³⁰ Kiitän anonyymia arvioijaa tästä huomautuksesta.

³¹ Nirvi 1944: 62–63; SMSA s. v. *metsäläinen*, s. v. *mössi*, s. v. *pöppö*, s. v. *otso*.

³² *metsän kympyrä*: VKS s. v. *metsä*; *kympyrä*.

nenä nykärä: SKVR XII/6549.

mainitaan myös *nykärä* ja *nykerä*, joiden merkitys on 'pieni ja tylppä'. Nimitys on sävylytään hellittelevä.

Metsän kympyrän edusosalla ei ole kantasanaa, vaan nimitys on muodostettu leksikaalittomasta kantavartalosta. *Kympyrä* voi kuitenkin olla sanan *kompura* 'käyrä, väärä, kiero; kömpelö' variantti.³³ *Kompurallahan* on muitakin äänteellisiä variantteja: *kampura* ja *kömpyrä* (SSA s. v. *kämpyrä*). Sävylytään *metsän kympyrä* on nähdäkseni tulkittavissa kielteiseksi nimitykseksi. Merkitystensä perusteella *kämpyrä* ja sen variantit ovat selvästi negatiivisia. Toisaalta *metsän kympyrä* kuvailee myös varsin neutraalisti sitä, miltä raskasrakenteisen karhun liikkuminen metsässä näyttää (vrt. *metsän könnikkä* yllä).

-rO

Johdin *-rO* löytyy vain yhdestä karhunnimityksestä: *sinisaparo*³⁴. Nimitys esiintyy kuitenkin useammassa runossa, tosin vain yhdellä alueella, Pohjanmaalla. Myös *-rO* on affektiivinen substantiivijohdin, ja kantasanaan on ollut *sapa* 'häntä' (SSA s. v. *sapa*). Luonteeltaan *sinisaparo* on hellittelevä nimitys.

Toisaalta *saparo* ei välttämättä ole johdos lainkaan. Sen on ehdotettu olevan suomessa lainaa kantabaltin sanasta, jota edustaa nykylatviassa sana *stabaras* (SSA s. v. *sapa*; Junttila 2015: 95). Santeri Junttila (2015: 73) huomauttaa, että tällainen lainasanojen ja johdossuhteiden rajankäynti on varsin yleistä ainakin balttilainojen yhteydessä. Jos sana *saparo* on laina kantabaltista, sana *sapa* voi olla takaperoisjohdon tulosta (Junttila 2015: 189). Tällöin *sinisaparo* ei kuulu johdosmuotoisiin karhunnimityksiin.

3.2.2 -jA-tekijännimijohdokset

Aineiston tekijännimimuotoiset karhunnimitykset ovat *-jA*-johtimellisia. Verbi-kantaisia *-jA*-tekijännimijohdoksia on aineistossa 11. Suurin osa *-jA*-johtimen sisältävistä karhunnimityksistä, kuusi kappaletta, on peräisin *Suomen kansan vanhoista runoista*. Vain kaksi on peräisin *Suomen murteiden sanakirjasta* ja kolme *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta*. Useimmat *jA*-johtimelliset nimitykset esiintyvät vain yksittäisissä runoissa.

Kaikki tekijännimijohdokset saavat merkityksen 'karhu' vasta käyttökontekstissaan. Näitä ovat muiden muassa seuraavassa tarkasteltavat *hevosen*

³³ Kiitän artikkelin anonyymia arvioijaa ehdotuksesta.

³⁴ SKVR XII2/6466, 6479, 6480, 6481, 6489.

syöjä, *hopeinen hallitsija*, *kävijä*, *lehmän kaataja* ja *luoja*.³⁵ Murreaineistosta löytyvää ja Nirvin (1944: 27) mukaan karhua merkitsevää *metsänhaltijaa* taas ei välttämättä käyttökontekstissaankaan (”metähaltija käv räeskämässä (= räyhäämässä) ihan tuossa haassa”, SMS s.v. *metsänhaltija*, Konginkangas; myös Nirvi 1944: 27) voi yhdistää karhuun, mitä ei ole *Suomen murteiden sanakirjassa* tehtykään. Olen sen kuitenkin ottanut mukaan aineistooni, koska kontekstin perusteella kyseessä voi olla karhu, joka on käynyt tappamassa karjaa.

Karhun nimittäminen *kävijäksi* liittyy karhuperinteen siihen osaan, jossa karhu tuodaan kylään karhujuhlaa varten. Tässä tilanteessa *vieras* on runoissa *kävijää* yleisempi nimitys karhulle (esimerkki 3a); *kävijä* esiintyy runoissa *vieras*-nimityksen kertosanana (3b):

- (3) a. Minne nyt viettä **vierahanne?**
 Tuonne viemme **vierahamme**
 Petäjäiseen pesään,
 Matalaiseen majaan
 (SKVR XII2/6549, Suomussalmi; lihavoinnit minun)
- vt.
- b. Tänne viemme **vierahamme**
 Köyttelemmä **käviämme**,
 Tuohon leiteän lintuseni
 (SKVR XII2/6549, Suomussalmi; lihavoinnit minun)

Kiinnostava on myös nimitys *luoja*, joka tuo mieleen kristinuskon Jumalan, ja siten nimitys kuulostaa varsin kunnioittavalta ja mielistelevältä. Sitä on kuitenkin käytetty loitsun kontekstissa: ”Kätke kynnet carvohiifi / Hambat ikenihifi / Lucko **Luojan** fuun eteen” (SKVR IX4/1096, Viitasaari; lihavointi minun). Loitsulla halutaan tehdä karhu vaarattomaksi, mutta samalla kuitenkin viestittää, että karhua kaikesta huolimatta kunnioitetaan. Ainoa selkeästi mielistelevä *-ja*-tekijännimijohdos on *hopeinen hallitsija*, joka lausutaan runossa, jossa esitetään useita muitakin karhua mielisteleviä nimityksiä.

³⁵ *hevosen syöjä*: VKS s.v. *kissa*.
hopeinen hallitsija: SKVR VI2/4901.
kävijä: SKVR XII2/6549, 6555.
lehmänkaataja: SKVR XII2/6540.
luoja: SKVR IX4/1096.

Tekijännimijohdoksia ei ole käytetty minkään tietynsävyisten karhunnimitysten muodostamiseen, vaan tekijännimimuotoiset nimitykset ovat olleet merkityksiltään ja sävyiltään hyvin heterogeenisiä. Jonkinlaista samansävyisyyttä on kuitenkin nimityksissä *lehmän kaataja* ja *hevosen syöjä*, joissa molemmissa nousee esiin karhun vaarallisuus kotieläimille. *Lehmän kaataja* tunnetaan *Suomen kansan vanhoista runoista*, mutta *hevosen syöjä* esiintyy vain *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa*, johon se on kerätty Lencqvistin (1782: 78) suomalaista mytologiaa käsittelevästä väitöskirjasta.

3.2.3 Adjektiivijohdokset

-vA-adjektiivin johdin verbi- ja substantiivikantaisissa johdoksissa

Joissain karhunnimityksissä on -vA-adjektiivin johdin, jolla verbeistä ja substantiiveista muodostetaan adjektiiveja. Verbikantaisten kohdalla on kyse VA-partisiipin tunnuksella varustetuista sanoista (ks. partisiipeista johdoksina VISK § 297). Aineiston kaikki neljä nimitystä ovat sanayhtymämuotoisia, ja niiden edusosana on -*elävä* (← *elää*). Nimityksinä -vA-johdokset eivät kuitenkaan ole adjektiiveja vaan käyttäytyvät substantiivisesti (esimerkit 4 ja 5):

- (4) ja sitte (nainen) oli sanonu et **iso elävä** tappo heiltä seittämän eri elukkaa noit niinkun, nautaelävi, juu se sano sik karhun **isoks eläväks**. (SMS s. v. *elävä*, Somero; lihavoinnit minun.)
- (5) [Runon selite:] Äkäslompolan Jussa sanoi kun karhu päälle yritteli: Älä, **mettän elävä**, miestä rev! (SKVR XII2/6503; lihavointi minun.)

-*elävä*-johdoksen sisältävät karhunnimitykset ovat peräisin *Suomen murteiden sanakirjasta*; vain yksi niistä löytyy myös *Suomen kansan vanhoista runoista*, eikä sekään esiinny kalevalamittaisessa karhunpeijaisperinteeseen liittyvässä runossa, vaan suojasanoina karhua vastaan.

Aineistossa on yksi epäproduktiivisella substantiiviin liittyvällä -vA-johdolla varustettu karhunnimitys: *metsän väkevä*³⁶. Adjektiivi *väkevä* on johdettu sanasta *väki*, ja se on *Ison suomen kieliopin* (VISK § 290) mukaan leksikaalistunut. *Metsän väkevä* on miellelevä tai kunnioittava kiertoilmaus.

³⁶ SKVR VI2/4924; VKS s. v. *ohto*.

-(i)nen

Kaikki *-(i)nen*-johdokset eivät ole affektiivisia, vaan johtimella muodostetaan myös adjektiiveja, jotka ilmaisevat possessiivisuutta, kuuluvuutta tai paikallisuutta (VISK § 261, 585, 606). Tällaisiin *-(i)nen*-johdoksiin kuuluvat karhunnimitykset *metsäinen*, *metsäläinen* ja ehkä myös *ohtolainen*³⁷, jotka karhunnimityksinä ovat substantiivin kaltaisia. *Metsäläinen* kertoo kuuluvuudesta tai paikallisuudesta eli viittaa olentoon, joka asuu metsässä (ts. metsälässä; *-la*-johdoksista ks. VISK § 186). Myös *metsäinen* viittaa metsään kuuluvaan asiaan (*Kielitoimiston sanakirja* s.v. *metsäinen*), eli karhunnimityksenä se kertoo karhun kuuluvan metsään.

Ohtolainen mainitaan vain yhdessä runossa. *Ohtolainen* on tulkittavissa joko affektiiviseksi ilmaukseksi tai olennoksi, joka asuu karhujen asuinpaikassa eli ohtolassa. Ensimmäisessä tapauksessa johdin olisi affektiivinen *-(U)lainen*, vrt. *hiirulainen* ja *söpöläinen* (VISK § 213). Runokontekstin perusteella *ohtolainen* voi viitata olentoon, joka asuu ohtolassa, koska sanaa käytetään yhteydessä, jossa puhutaan myös ”tasakärjen tantereesta” eli karhun asuinpaikasta (esimerkki 6).

- (6) Käypä tuonne ohtolaisen olille,
Tasakärjen tantereelle — (SKVR XII2/6463)

-llinen

Aineistossa on yksi *-llinen*-johtimellinen karhunnimitys: *metsällinen*³⁸. *-llinen*-johtimella saadaan possessiivisia ja kuuluvuussuhdetta ilmaisevia johdoksia (VISK § 276), ja sellainen on myös aineiston *metsällinen*. Se kuvaa karhua metsän omistajana tai metsään kuuluvana. *-llinen* on adjektiivinjohdin, mutta karhunnimityksenä *metsällinen* on laskettavissa substantiiviksi kuten monet *-(i)nen*-johtimelliset adjektiivimuotoiset karhunnimitykset (ks. § 3.2.1).

Merkitykseltään *metsällinen* on luettavissa kunnioittavaksi, varsinkin jos tulkitaan nimityksen tarkoittavan karhua metsän omistajana. Näillä perustein se on ymmärrettävissä myös affektiiviseksi ilmaukseksi. Olen kuitenkin luo-

³⁷ *metsäinen*: Nirvi 1944: 29–30; SMS s.v. *metsäinen*.

metsäläinen: SKVR XII2/6463.

ohtolainen: Nirvi 1944: 29–30; SMS s.v. *metsäläinen*; otso; VKS s.v. *metsä*; *metsäläinen*; *karhu*.

³⁸ Nirvi 1944: 29–30, 55–57; SMSA s.v. *metsällinen*.

kitellut sen ei-affektiiviseksi, koska kyseisellä johtimella ei tavallisesti johdeta affektiivisiä sanoja.

-u

*Kuulu*³⁹ (← *kuulla*) tunnetaan vain runokielestä, ja karhua nimettäessä sitä käytetään substantiivisena. Nimitystä käytetään runotoisinnoissa laajasti, ja se liittyy siihen karhurituaalin osaan, jossa karhu kuljetetaan kohti kylää kaadon jälkeen, kuten esimerkissä (7):

- (7) Minnekkä vienien vierahani
Kunne **kuuluni** kuletan?
(SKVR XII2/6553, Suomussalmi; lihavointi minun.)

Nimityksellä on mielistelevä sävy – kaadetulle karhulle halutaan kertoa, että karhu on kuuluu vieras. Toisaalta nimityksen muodostamisen tärkeänä motivaationa on myös kalevalamittaiselle runolle tyypillinen alkusoinnun ja tavumäärän vaatimus.

Komparatiivi- ja superlatiivijohdokset

Iso suomen kielioppi toteaa, että adjektiivin komparaatio voidaan lukea paitsi osaksi adjektiivien taivutusta myös osaksi sananjohtoa, sillä komparaatiota ilmaiseva suffiksi sijoittuu johtimen paikalle ja voi saada jälkeensä taivutus-tunnuksia samoin kuin muut johdokset (VISK § 62; ks. myös § 300). Siksi olen laskenut aineiston yhden superlatiivi- ja yhden komparatiivimuotoisen karhunnimityksen johdokseksi.

Nimitystä *metsänvanhin*⁴⁰ tavataan vain *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa* ja Suomen murteiden sana-arkistossa, ei lainkaan kansanrunoissa. Metsän vanhimpaan liittyyne ajatus viisaudesta ja elämäkokemuksesta (vrt. *kylänvanhin*, jonka synonyyminä käytetään myös sanaa *oltermanni*, esim. Kallio 1982: 11 alav. 1), joten superlatiivijohtimellinen nimitys on hyvin kunnioitettava.

Komparatiivimuotoinen nimitys *isompi*⁴¹ löytyy vain *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta*, ja sen lisäksi Nirvi (1944: 58) mainitsee sen. Kuten ni-

³⁹ SKVR XII2/6535, 6536, 6549, 6553, 6554, 6555, 6562, 6569; 14/1209, 1211, 1214, 1219, 1219a, 1219b, 1222, 1222a, 1225, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235, 1238, 1240, 1241, 1241a, 1242, 1243, 1245, 1246, 1249, 1253, 1254, 1266.

⁴⁰ SMSA s. v. *metsänvanhin*; VSK s. v. *kultakämmen*.

⁴¹ Nirvi 1944: 58; VKS s. v. *karhu*.

mitystä *metsänvanhin* myös nimitystä *isompi* voi pitää varsin kunnioittavana nimenä.

3.2.4 Muut johdokset

Teonnimijohdin *-us* verbikantaisissa johdoksissa

Teonnimijohtimellisia karhunnimityksiä on vain yksi: *eraus*⁴² 'eroaminen' (← *erota*) (johdostyypistä ks. Kangasmaa-Minn 1983: 30–31; VISK § 233). *Eraus* tunnetaan karhunnimityksenä *Suomen murteiden sanakirjassa* vain Rovaniemeltä, mutta *eraus-* on myös määriteosana kolmessa murreaineiston yhdyssanamutoisessa karhunnimityksessä (SMS s.v. *erauspenikka*, *erauspentu*, *erauspoika*). *Eraus*-johdos ja *eraus*-määriteosan sisältävät yhdyssanat merkitsevät 'toisella vuodella olevaa karhunpentua, emästään eroamassa olevaa t. eronnutta karhunpoikaa' (SMS s.v. *erauspoika*). *Eraus* ei siis ole mytologinen sana, vaan se liittyy karhun elämänsykliin luonnossa. Nimitys kertoo kuitenkin karhun merkityksestä ihmiselle, koska tietyn ikäisiin karhuihin viittaavat nimitykset on nähty tarpeelliseksi.

Nimitys lienee syntynyt *eraus*-elementin sisältäneiden sanayhtymämuotoisten nimitysten pohjalta: yhdyssanan edusosa on jätetty pois ja on alettu käyttää teonnimimerkityksistä johdosta tietynikäisen karhun merkityksenä. Tällöin kyseessä on samantyyppinen synekdokee kuin nimityksissä, joissa jokin karhun fyysinen ominaisuus on ruvennut merkitsemään koko karhua, esimerkiksi sanaliitossa *nenä nykärä*. *Erauksen* tapauksessa teonnimi on ruvennut merkitsemään koko karhua, joka on eroamassa äidistään.

Substantiivin johdin *-kkO*

Aineistossa on yksi sana, jossa on *-kkO*-johdin (ks. VISK § 198, 210): *nokko*. Nimitys esiintyy seuraavassa runossa 1. persoonan possessiivisuffiksilla varustettuna (8):

- (8) Nouse, **nokkoin**, norossa,
harvahammas, havon alla,
kiirasilmä, kiven alla,
tiäl on mies uottamassa
(SKVR VII5/3381, Korpiselkä)

⁴² SMS s.v. *eraus*

Suomen sanojen alkuperän (s.v. *nokko*) mukaan suomen kielessä on neljä *nokko*-homonymia: *nokon* merkityksiä ovat 'tarpeeksi, kyllin', 'heinäkasa', 'vesipisara, tippa' sekä mahdollisesti deminutiivinen johdos 'näätää' tai 'soopelia' merkitsevistä *nois*-sanasta (vrt. esim. viron *nugis* 'näätä'), joka ei esiinny suomessa appellatiivina vaan ainoastaan paikannimien osana. Karhunnimitys voisi olla peräisin viimeksi mainitusta 'näätää' tai 'soopelia' merkitsevistä *nokko*-sanasta, koska karhua on kutsuttu useiden muidenkin eläinten nimityksillä. Toisaalta sanan *nokko* 'soopeli; näätä' olemassaolo on epävarmaa, koska siitä ei ole mitään murretietoja eikä kyseistä eläintä tavata Suomen alueella (SSA s.v. *nokko*). Sanat *nokko* 'heinäkasa' ja 'vesipisara, tippa' puolestaan ovat johdoksia sanasta *nokka* 'kärki, nipukka' (SSA s.v. *nokko*). Runossa nimitys voi viitata karhuun kokonaisuuden osalla eli karhun turvalla.

Esimerkin (8) runo on peräisin Laatokan Karjalasta, joten *nokko* voi olla myös karjalainen lainasana tai karjalasta vaikutteita saanut sana. Karjalan kielessä *nokko* merkitsee 'kylliksi, riittävästi' (KKS s.v. *nokko*), mutta *Karjalan kielen sanakirjasta* haettaessa hakusanalla *nokko*, hakutulos antaa myös sanan *ñokko* ~ *ñokka* 'eläimen nenä tai turpa'. Niinpä karhunnimityksen *nokko* alkuperä on pikemmin nenään tai turpaan viittaavassa sanassa kuin hypoteettisessa 'soopelia' tai 'näätää' merkitsevässä sanassa. Sanavalintoihin on vaikuttanut myös säkeen allitteraatio.

Substantiivinjohdin -o sanassa *metso*

Substantiivinjohdin -o löytyy karhunnimityksestä *metso*.⁴³ Se on johdos tai kansanomainen muunnelma *metsä*- tai *mettos*-sanasta (Häkkinen 2004 s.v. *metso*; SSA s.v. *metso*). Karhunnimityksen taustalla voi olla joko sana *met-sä* tai tiettyä lintua merkitsevä *metso*. Sanaa *metsä* nimityksen taustalla voi perustella sillä tiedolla, että karhua on nimitetty myös *metsäksi*⁴⁴, esimerkiksi eri murteissa viitataan kulkevaan karhuun, kun sanotaan "metsän liikkuvan" (ks. SMSA s.v. *metsä*). Tässä tapauksessa nimitys on sävyiltään kunnioittava synekdokee, jossa koko metsä henkilöityy karhuun ja sen liikkumiseen.

Lintua merkitsevä *metso* taas sopii karhunnimitykseksi siksi, että karhua puhutellaan runoissa muidenkin metsäneläinten nimityksillä. Karhua on

⁴³ *metso*: SKVR XII2/6466, 6539, 6554; SKVR VI2/4913; SKVR VII5/3365, 3379.

⁴⁴ Nirvi 1944: 27–29; SKVR XII2/6466, 6539; SKVR VI2/4913; SKVR VII5/3365, 3379; SMS s.v. *metsä*; VKS s.v. *metsä*; *karhu*.

kutsuttu esimerkiksi *ilvekseksi*, *haukaksi* ja *hirveksi*.⁴⁵ Taustalla on sellainen kiertoilmaus, jolla on haluttu liittää karhu johonkin toiseen eläimeen ikään kuin olisi haluttu vakuutella karhun koston pelossa, että ei tässä karhua ole pyydetty vaan ihan muu eläin.

-e : -ee-johdin verbikantaisissa johdoksissa

Aineistossa on yksi verbikantainen *-e* : *-ee*-johdos: *erän toive*.⁴⁶ Sanayhtymän edusosa *toive* on johdettu *o*-vartaloisesta *toivoa*-verbistä (VISK § 241). Ilmaus liittyy karhun metsästämiseen ja on karhunnimitys: ”Josta saalis saatasikki, **Erän toive** tuotasikki!” (I4/1193, Pistojärvi). *Erän toive* on usein samanlaisessa runokontekstissa kuin nimitys *erän toimi* (ks. alla).

Nollajohto

Nollajohto tarkoittaa sitä, että uusi lekseemi muodostetaan ilman morfologisen aineksen lisäämistä (VISK § 171). Aineistossa on yksi nollajohdolla muodostettu karhunnimitys, josta on muutamia erilaisia variantteja: *erän toimi*, *eräntoimi* ja *erätoimi*.⁴⁷

- (9) Saalis suuri saahaxeni,
Mesi kämmen käätäxeni.

—

Josta saalis saatasihin,
Erän toimi tuotasihin,#12
Sini sucka löytäsihin.
(SKVR XII2/6479, Suomussalmi, Pohjois-Pohjanmaa)

Erän toimi ja edellä käsitelty *erän toive* ovat nähdäkseni karhunnimityksiä, koska karhua on selvästi kutsuttu näillä ilmauksilla rituaalisessa karhunmetsästyksessä. Tämä käy ilmi esimerkin (9) runosta, jossa kerrotaan kolmella eri tavalla *saaliin*, *erän toimen*, *sinisukan* – eli siis karhun – metsästämisestä.

⁴⁵ *ilves*: esim. SKVR XII2/6554, 6555, 6557, 6558.

haukka: SKVR I4/1242.

(*metsän*) *hirvi*: SKVR I4/1220; SKVR VI2/4924.

⁴⁶ SKVR I4/1193, 1234, 1246.

⁴⁷ SKVR XII2/6465, 6471, 6477, 6479, 6480, 6481; 6553, 6554); SKVR VI2/4889, 4894, 4922; SKVR VII5/3376.

Kutsuttaessa karhua *erän toimeksi* karhu nähdään metsästyksen kohteena, syynä siihen, miksi metsään mennään aseiden kera.

-ntA

-ntA on marginaalinen johdin, koska se on suomen kielessä vain kahdessa sanassa: *emäntä* (← *emä*) ja *isäntä* (← *isä*). Nämä molemmat sanat esiintyvät myös karhunnimityksinä sekä yksinään että sanayhtymien edusosina muun muassa nimityksissä *metsän ehkiä emäntä* ja *metsänisäntä*.⁴⁸ Sanayhtymät esiintyvät pääasiassa runoissa, *emäntä* ja *isäntä* runon selitteessä: ”Ei sitä nimeltä sanottu karhuksi, jopa kaiketi, vaan kun sitä isännäksi puhuteltiin ja emännäksi sen kyllä sitte.” (SKVR XII2/6461.) *Isäntä* karhun nimityksenä tunnetaan myös Ilomantsissa puhutusta murteesta: ”nyt se jo isäntä liikkuu” sanottiin, kun karhu elämoi metsässä” (SMS s. v. *isäntä*). Sanat *emäntä* ja *isäntä* sisältävät karhunnimitykset ovat sävyltään kunnioittavia tai mieliteleviä kiertoilmauksia ja esittävät karhun metsän omistajana. Nimitykset kommentoivat myös karhun sukupuolta.

-tAr

Sukupuolta kommentoi myös feminiinijohdin -tAr, joka löytyy kahdesta karhunnimityksestä: *hongatar* ja *luomatar*.⁴⁹ Karhunnimityksinä nämä ovat aineistossani satunnaisia, sillä molemmat esiintyvät vain yhdessä runossa. Runon kontekstin perusteella olen tulkinnut, että kummallakin nimityksellä puhutellaan karhua (esimerkki 10). Runossa puhutellaan karhua ensin monilla nimillä ja sen jälkeen vakuutellaan, ettei runonlaulaja tai hänen toverinsa olleet niitä, jotka karhun tappoivat.

- (10) **Hongatar**, metän emäntä.
Luomatar, metän miniä,
 Metän ukko, halliparta,
 Metän kultainen kuninkas,

⁴⁸ *emäntä*: SKVR XII2/6461.

isäntä: Nirvi 1944: 30–31; SKVR XII2/6461; SMS s. v. *isäntä*.

metsän ehkiä emäntä: SKVR VI2/5425; VKS s. v. *maa*.

metsänisäntä: SKVR XII2/6484, 6558.

⁴⁹ SKVR VI2/4901.

Hopeiinen hallihtiä – –
(SKVR VI2/4901; lihavoinnit minun.)

Hongotar-nimistä olentoa on pidetty karhujen esiäitinä ja suojelijana (lyhyesti esim. Kouvola 2021: 74–77), joten on mahdollista, että runossa ei viitata karhuun *Hongatar*-nimityksellä. Tätä tukee myös se seikka, että runossa *Hongattaren* mainitseva ensimmäinen säe on erotettu muista säkeistä pisteellä, joka voi merkitä esimerkiksi sitä, että kohdassa on ollut pitempi tauko. Muut säkeet on puolestaan erotettu pilkuilla, eli runon muistiinmerkitsijä on niissä ehkä kuullut lyhyemmän tauon, mikä antaa mahdollisuuden tarkastella näitä säkeitä läheisempänä kokonaisuutena: listana karhunnimityksiä. Varmuutta *Hongattaren* merkityksestä runossa on kuitenkin vaikea saada.

-*tAr*-johtimellisissa nimityksissä on varsin kunnioitava sävy, sillä käytämällä feminiinistä johdinta karhu on liitetty mytologisten naishahmojen, kuten Päivättären, Kuuttaren ja Kekrittären, joukkoon. Kunnioitus tulee esiin myös nimitysten käyttökotekstista, jossa karhua kutsutaan muillakin kunnioittavilla nimillä.

Kyiseisessä runossa karhua kutsutaan sekä uros- että naaraskarhuun liitetävillä nimityksillä, mikä tekee runoista yleispäteviä sikäli, että samoja runoja voi näin käyttää kaadetun karhun sukupuolesta riippumatta (ks. Kannisto & Liimola 1958). Toisaalta sekä urooksi että naaraaksi kutsuminen voi myös kuvata karhun sukupuolineutraalia asemaa.

Henkilönnimijohdin -(e)rvo

Aineistossa on myös karhunnimitys *onnervo*,⁵⁰ jossa on vanha henkilönnimiä muodostanut johdin -(e)rvo,⁵¹ jota ei löydy *Isosta suomen kieliopista*. Sama johdin löytyy myös muun muassa sellaisista henkilönnimistä kuin *Kalervo* ja *Kullervo* (Nimipalvelu s.v. *Kalervo*, *Kullervo*). Sukunimenä tunnetaan muun muassa *Sinervö* (Nimipalvelu s.v. *Sinervö*). Digi- ja väestötietoviraston Nimipalvelu (s.v. *Onnervo*) kertoo, että myös nimeä *Onnervo* on annettu etunimeksi, tosin alle viidelle ihmiselle (vuosien 1900–1919 välisenä aikana). *Onnervo* voisi viitata onneen ja onnellisuuteen.

⁵⁰ SKVR VII5/3381.

⁵¹ Kiitän artikkelini anonyymia arvioijaa tiedosta.

3.2.5 Epäselvät johdokset

Aineistossa on lisäksi kaksi johtimeltaan epäselvää mutta johdokselta näyttävää sanaa: *halli* ja *nalli*.⁵² Nimitys *halli* esiintyy aineistossa itsenäisenä ja sanayhtymässä *metsän halli*.⁵³ *Halli* on joko johdos baltilaisperäisestä lainasanasta *halla*, joka merkitsee 'harmaata väriä' tai ehkä paremmin 'harmaaturkkista eläintä', tai sitten se on suora laina baltilaisesta sanasta, jota nykyisin edustavat latvian *salnis* ja liettuan *šalnis* 'kimo' (SSA s.v. *halli*¹). Koska en ole löytänyt nimitykselle sopivaa johdinta, voi olla, että kyseessä tosiaan on erillinen baltilaisperäinen laina ja täten perussana.

Nalli tarkoittaa *Suomen sanojen alkuperän* (s.v. *nalli*) mukaan 'naaraspuolista karhua' tai 'kissaa'. *Nalli* löytyy murre- ja vanhan kirjasuomen aineistoista mutta ei *Suomen kansan vanhoista runoista*. Kyseessä voi olla *naaras*-sanana epäsäännöllinen variantti (vrt. sanaparia *kolli* ja *koiras*). (SSA s.v. *nalle*; *nalli*; ks. m. Häkkinen 2004 s.v. *nalle*.) Nimityksellä ei ole *Isosta Suomen Kielipiipistä* löytyvää johdinta. Sana on kuitenkin verrattavissa yllä olevaan *i*-loppuiseen *halliin* ja myös *kolliin*. Kyseessä voisi olla vanha epäproduktiivinen *-lli*-johdin, jota ei enää tunnisteta johtimeksi.

3.2.6 Yhteenveto

Karhunnimityksissä esiintyy kaikkiaan 22 eri johdinta, joista yksi on epävarma (hypoteettinen ja epäproduktiivinen *-lli*-johdin) (taulukko 2). Suuri osa johdosmuotoisista karhunnimityksistä on merkitykseltään affektiivisia: tällaisia nimityksiä on yhteensä 51. Näissä eniten on *-(i)nen*-johdoksia ja sellaisia yhdysjohtimellisia johdoksia, joissa toisena johtimena on *-(i)nen*. Seuraavaksi eniten on adjektiivinjohtimellisia nimityksiä, yhteensä 12, ja *-jA*-tekijännimijohtimellisia nimityksiä, joita on 11. Muita johtimia sisältävässä luokassa nimityksiä on 14. Viimeksi mainitun luokan nimitysten määrää lisää se, että *-ntA*-johdoksen sisältävät *emäntä* ja *isäntä* ovat varsin suosittuja karhunnimityksinä, sekä itsenäisinä että sanayhtymän edusosina.

⁵² *halli*: SMS s.v. *halli*.

nalli: Nirvi 1944: 36; SMS s.v. *nalli*; VKS s.v. *kontio*, *nalli*.

⁵³ SKVR XII2/6464.

Taulukko 2. Johtimet, joita karhunnimityksissä esiintyy.

Johtimen merkitys	Johdin	Määrä
Affektiivijohtimet	<i>-(i)nen</i>	41
	<i>-o</i>	2
	<i>-(i)kka</i>	5
	<i>-(U)rA</i>	2
	<i>-rO</i>	1
Tekijännimijohdin	<i>-jA</i>	11
Adjektiivijohtimet	<i>-vA</i> (verbikantainen)	4
	<i>-vA</i> (substantiivikantainen)	1
	<i>-(i)inen</i>	3
	<i>-llinen</i>	1
	<i>-u</i>	1
	<i>-in</i> (superlatiivijohdin)	1
	<i>-mpi</i> (komparatiivijohdin)	1
Muut johtimet	<i>-us</i> (verbikantainen teonnimijohdin)	1
	<i>-kkO</i> (substatiivijohdin)	1
	<i>-O</i> (substatiivijohdin)	1
	<i>-e:-ee-</i> (verbikantainen)	1
	nollajohdin (verbikantainen)	1
	<i>-ntA</i>	6
	<i>-tAr</i>	2
	<i>-ervO</i> (henkilönnimijohdin)	1
Epäselvä johdin	<i>?-lli</i> (<i>halli, nalli</i>)	3

3.3 Karhunnimitysten kontekstit ja nimitysten avulla karhulle annetut roolit

Tässä luvussa tarkastelen, missä aineistoissa johdosmuotoisia karhunnimityksiä on käytetty: runoissa, murteissa vaiko kirjakielessä (§ 3.3.1). Pohdin samalla myös sitä, miksi johdosmuotoisia karhunnimityksiä on juuri näissä käyttökonteksteissa. Sen jälkeen tutkin, millaisia merkityksiä ja rooleja johdosmuotoisilla nimityksillä karhulle on annettu (§ 3.3.2).

3.3.1 Johdosmuotoiset nimitykset runoissa, murteissa ja vanhassa kirjasuomessa

Aineistossa on 56 johdosmuotoista *Suomen kansan vanhoista runoista* kerättyä karhunnimitystä, *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa* johdosmuotoisia nimityksiä on 15, ja *Suomen murteiden sanakirjassa*, Suomen murteiden sana-arkistossa ja Nirvin (1944) tutkimuksessa johdosmuotoisia nimityksiä on yhteensä 43. Viimeksi mainituista nimityksistä yksi, *kämmenen imijä*,⁵⁴ löytyy vain Nirvin tutkimuksesta eikä lainkaan Kotimaisten kielten keskuksen murreaineistoista. Sen Nirvi on löytänyt Christfrid Gananderin sanakirjasta *Nytt Finskt Lexikonista* (1937–1940), ja se on myös käsillä olevan tutkimuksen vanhan kirjasuomen aineistossa.

Enin osa johdosmuotoisista karhunnimityksistä on peräisin *Suomen kansan vanhoista runoista*. Nimitysten määrää vanhoissa runoissa selittää niin kutsuttu kerto, jossa runon pääkäsitettä, tässä tapauksessa karhua, toistetaan useilla eri synonyymeillä (ks. kerrosta esim. Anttonen & Kuusi 1999: 83). Osa näistä nimityksistä on varmasti muodostettu ainoastaan täyttämään runojen rakenteiden tarpeita, kuten kertoa tai alkusointua; tällaisia voivat olla sanayhtymät, kuten *metsän ehkiä emäntä*.⁵⁵ Johtamalla on myös verrattain helppo täyttää kalevalamittaisen runouden tavumäärävaatimuksia.

Osa runojen karhunnimityksistä löytyy myös murreaineistosta, joten ne ovat saattaneet syntyä alun perin arkikielessä,⁵⁶ josta ne on otettu runokieleen. On mahdotonta varmasti sanoa, mikä nimitys on ollut alun perin käytössä missäkin kontekstissa, mutta voi spekuloida, että monimutkaiset alkusoinnilla

⁵⁴ Nirvi 1944: 60; VKS s. v. *kämmenenimijä*.

⁵⁵ On myös huomattava, että sanayhtymien, tai tarkemmin sanallittojen, suuri määrä runoaineistossa verrattuna VKS:an ja SMS:an johtuu siitä, että kaksi viime mainittua sisältää pääasiassa lekseemejä (kiitän anonyymia arvioijaa tästä huomautuksesta). Esittelen aineiston sanayhtymiiä laajemmin myöhemmin julkaistavassa artikkelissani (Piha tulossa).

⁵⁶ Tarkoitan tässä arkikielellä muuta käyttöä kuin runonlaulua tai muuta runomittaista perinnettä.

varustetut nimitykset on alun perin muodostettu runoja varten ja yksinkertaisemmat, lyhyemmät nimitykset, joilla on myös arkipäiväinen konnotaatio, ovat valuneet arkikielestä runokieleen. Jälkimmäiset ovat johdosrakenteesta huolimatta varsin yksikertaisia: *otsonen*, (*metsän*) *isäntä* ja *metsän elävä* ovat tällaisia arkipäiväisiä karhunnimityksiä, jotka löytyvät sekä runo- että murreaineistosta. Toisaalta on mahdollista, että perussanamuotoinen *otso* on johdettu muotoon *otsonen* runokieltä varten ja sieltä se on palautunut johdosmuotoisena arkikieleen.

Vanhan kirjasuomen aineistoihin päätyneitä johdosmuotoisia karhunnimityksiä löytyy niin runoaineistosta kuin murreaineistosta: *Metsän väkevä* ja *metsän ehkiä emäntä* esiintyvät niin runoissa kuin vanhan kirjasuomen aineistossa. Sekä murre- että kirjasuomiaineistossa esiintyvät puolestaan *metsäläinen*, *metsänvanhin* ja *nalli*. Lisäksi kirjakielessä on kahdeksan johdosta, joita ei ole muissa tutkimuksen aineistoissa. Näitä ovat esimerkiksi *hevosen syöjä*, *metsän kympyrä* ja *metsän mehkonen emäntä*,⁵⁷ joista viimeinen lie nee rakenteensa perusteella peräisin runosta. Vanhan kirjasuomen aineisto on voinut säilyttää sellaisia karhunnimityksiä, joita ei enää murre- tai runomateriaalin keruiden aikana ollut käytössä tai jotka eivät muuten jostain syystä ole päätyneet murre- ja runoaineistoon.

3.3.2 Karhun merkitykset ja roolit sananjohdon näkökulmasta

Lähes kaikki aineistoni johdosmuotoiset karhunnimitykset saavat karhuun viittaavan merkityksensä vasta johdoksina käyttökontekstissaan; johdosten kantasanoilla tai johtimilla ei siis ole 'karhun' merkitystä. Ainoat poikkeukset, joissa kantasalla on 'karhun' merkitys ovat *karhunen*⁵⁸ (← *karhu*), *otsonen* (← *otso*), *ohtolainen* (← *ohtola* tai *ohto*). *Karhunen* ja *ohtolainen* esiintyvät molemmat ainoastaan yhdessä runossa, *otsonen* yhdessä runossa ja lisäksi murreaineistossa. *Karhunen* ja *otsonen* ovat molemmat karhun hellitteleviä ilmauksia, mutta *ohtolaisen* merkitys on tulkinnasta riippuvainen: *ohtolaisen* voi ajatella viittaavan myös olentoon, joka elää karhujen asuinpaikassa ohtolassa (ks. VISK § 186, 625). On myös mahdollista tulkita nimitys affektiiviseksi -(U)lAinen-johdoksiseksi sanaksi (VISK § 213).

Monet nimitykset ovat tunnistettavissa karhuun viittaaviksi sanoiksi vain kontekstissaan, sillä näiden johdosten päämerkitys on aivan muu kuin 'karhu'.

⁵⁷ VKS s. v. *kontio*.

⁵⁸ SKVR XII/6467.

Tällaisia ovat esimerkiksi *isäntä, kuulu, metsäläinen, möttönen*,⁵⁹ ja erityisen selkeänä esimerkkinä on mainittava muiden eläinten nimitykset, jotka vain karhurunon kontekstissa viittaavat karhuun, esimerkiksi *metso*. Samanlaisia nimityksiä on lisää perussanamuotoisissa nimityksissä, joita en käsittele tässä. Pentikäinen (2007: 100) toteaa, että esimerkiksi linnunnimitykset karhunniminä ovat lähtöisin vanhoista eläinseremonioista ja kolmikerroksisen maailman käsityksestä, jossa noita matkasi maailmojen välillä apuhenkilöinä erilaiset eläimet, kuten linnut ja käärmeet. Tällaiset käsitykset noitien apuhenkilöistä ovat nähdäkseni kuitenkin kuuluneet vahvemmin saamelaiseen kuin suomalaiseseen uskomusperinteeseen (ks. Pulkkinen 2011: 247–248; Kaikkonen 2020). Yksinkertaisempi selitys on, että karhua on kutsuttu muiden eläinten nimityksillä esimerkiksi siksi, että on haluttu uskotella karhulle, että ei tässä karhua olla keittämässä vaan ihan muuta metsänriistaa.

Affektiivisiä nimityksiä on johdosmuotoisista nimityksistä eniten, ja ne ovat lähes kaikki positiivissävyisiä. Affektiivisilla johtimilla muodostetuilla karhunnimityksillä onkin pääasiassa haluttu kunnioittaa (*metsän kultainen*), mielistellä ja kehua (*kaunis karvaröyhetyinen*,⁶⁰ *kaunoinen*) tai hellitellä (*ainonen, karvalallonen*)⁶¹ karhua. Nirvi (1944: 79) toteaa, että tällaisilla nimityksillä karhua on kutsuttu karhun välittömässä läheisyydessä ja varsinkin karhua metsästettäessä. Samassa yhteydessä hän huomauttaa myös, että kaikenlaiset positiivissävyiset affektiiviset nimitykset ovat mielistelynimityksiä. Sanassa mielistely on kuitenkin negatiivinen sävy,⁶² eikä kaikkia karhunnimityksiä voi siksi tulkita mielisteleviksi. Nähdäkseni on todennäköistä, että karhun positiivissävyiset affektiiviset nimet kuvaavat myös karhun ja ihmisen suhteen läheisyyttä: ne kertovat lämpimistä tunteista, joita ihmisillä karhuun on (ks. Laalo 2001: 71).

Toisaalta karhu on nähty myös karjan tappajana, mikä on aiheuttanut pelkoa ja huolta toimeentulosta, ja siksi myönteisillä nimityksillä on myös haluttu hyvittää karhua ja pyytää, ettei karhu tappaisi karjaa. Tällainenkaan näkökulma ei nähdäkseni vaadi näkemään jokaista positiivissävyistä karhunnimitystä Nirvin (1944: 79) tapaan mielistelynimityksenä. Karhua kohtaan on voitu tuntea sekä läheisyyttä että kunnioitettavaa pelkoa, minkä takia esimer-

⁵⁹ SMSA s. v. *möttönen*.

⁶⁰ SKVR 14/1257.

⁶¹ *ainonen*: SKVR 14/1228, 1242; *karvalallonen*: SKVR 14/1225, 1238.

⁶² *Mielistely* on nominijohdos verbistä *mielistellä*. *Kielitoimiston sanakirja* antaa verbin merkityksiksi ”tavoitella jkn suosiota (liioittelevasti) kehuen, imarrellen, liehitellä, hännystellä, nuoleskella”.

kiksi yhdessä ja samassa runossa karhua voidaan kutsua monilla erisävyisillä karhunnimityksillä.

Affektiivisilla johtimilla muodostetut nimitykset ovat suosituimpia runoaineistossa, mikä ei liene yllätys, sillä karhurunoja laulettiin nimenomaan metsästyksen ja siihen liittyvien muiden rituaalien yhteydessä, joiden tehtävänä oli karhun ja ihmisen suhteen vahvistaminen. Huomattakoon, että moniin affektiivisiin nimityksiin on runoaineistossa lisätty yksikön – tai joskus monikon – ensimmäisen persoonan possessiivisuffiksi. Se vahvistaa nimitysten hellittelevää sävyä ja kertoo ihmisen ja karhun läheisestä suhteesta: ”Mihin heitän hempuseni / Lasken karvalalluseni?” (I4/1238, Vuokkiniemi, lihavoinnit minun). Murraaineistossa myönteissävyisiä affektiivisiä johdoksia ovat *könnikäinen*,⁶³ *mömmökäinen*, *mössikkä* ja *otsonen*.

Affektiivisiä johdoksia ei juurikaan ole käytetty karhun haukkumiseen tai halventamiseen. Ainoat poikkeukset ovat *petoelukka* ja *metsänelukka* sekä ehkä *metsän könnikkä* ja *metsän kympyrä*, joilla voi olla pejoratiivinen sävy edusosansa perusmerkityksen perusteella (*könnikkä* ’kömpelö t. isokokoinen ihminen’; *kympyrä* ’käyrä, väärä, kiero; kömpelö’). Edellisessä kappaleessa mainitun nimityksen *könnikäinen* kantasana on *könnikkä*, mutta olen kuitenkin laskenut *könnikäisen* myönteissävyiseksi, koska siihen on lisätty *-(i)nen*-johdin, jolla on muodostettu lähes yksinomaan myönteissävyisiä karhunnimityksiä. Vähintään *könnikäinen* on sävyiltään lievempi pejoratiivinen ilmaus kuin *metsän könnikkä*. Toisaalta *metsän könnikkäkään* ei välttämättä ole pejoratiivinen vaan hellittelevä. Se voi myös varsin neutraalisti kuvata, miltä karhu näyttää liikkuttaessaan metsässä. Negatiivissävyisistä nimityksistä yksikään ei esiinny runoaineistossa, vaan ne kaikki on kerätty Suomen murteiden sana-arkistosta. Myöskään vanhan kirjasuomen aineistossa ei ole affektiivisella johtimella muodostettuja pejoratiivisia nimityksiä.

Aineistosta löytyy ei-affektiivisellä verbikantaisella *-A*-adjektiivinjohtimella johdettu nimitys *petoelävä*,⁶⁴ joka on tulkittavissa pejoratiiviseksi, jos nimityksen määriteosaa *peto-* pidetään negatiivissävyisenä. Käytetty johdin ei kuitenkaan tee nimityksestä halventavaa. Samaa nimitystä on käytetty muistakin metsän petoeläimistä (SMSA s. v. *petoelukka*). Määriteosan merkitys ei kuitenkaan välttämättä ole negatiivissävyinen vaan neutraali kuvaus karhusta ja muista metsän saalistajista.⁶⁵

⁶³ Nirvi 1944: 26; SMS s. v. *könnikäinen*

⁶⁴ SMSA s. v. *petoelukka*.

⁶⁵ Aineiston nimitykset, jotka kuvaavat karhua riistana ja joita on käytetty myös muista riistaeläimistä, kertovat myös siitä, että karhu on nähty myös aivan tavallisena riistaeläimenä, joka ei juu-

Aineistossa on runsaasti nimityksiä, jotka voisivat muussa kontekstissa olla adjektiiveja. Karhunnimityksinä ne kuitenkin viittaavat oloon, eli ne ovat nimisanoja, siis substantiiveja (ks. adjektiivisista substantiiveista karhunnimityksinä § 3.2.1). Tästä huolimatta adjektiivia muistuttavissa nimityksissä on keskeistä niiden kuvaileva tehtävä: ne kuvailevat karhua jonkinlaiseksi, esimerkiksi *eläväksi* (esim. *petoelävä*, *metsän elävä*), *kauno(i)seksi*, *kulta(i)seksi* tai *väkeväksi*. Nimitys *kulta(i)nen* liittyy karhun turkin väriin,⁶⁶ mutta sillä on voinut olla myös abstraktimpi ’rakkaaseen’ vivahtava merkitys. Tähän kuuluu myös superlatiivimuotoinen *metsänvanhin*. Monet adjektiivimuotoisista nimityksistä ovat paitsi kuvailevia myös affektiivisia.

Tekijännimijohtimellisilla nimityksillä on annettu karhulle tekijän rooli. Tekijännimijohdokset ovat suhteellisen paljon käytettyjä karhunnimityksissä, mikä kertoo siitä, että karhua on pidetty aktiivisena toimijana. Tekijännimimuotoisia karhunnimityksiä on niin murre-, runo- kuin kirjasuomen aineistossa, ja ne ovat sävyiltään monenlaisia: paitsi aktiivista tekijyyttä ne ilmaisevat karhun roolia kotieläinten tappajana (*lehmän kaataja*, *hevosen syöjä*), toimeliiana metsänasujana (*metsänmyyrtäjä*, *maanruopija*),⁶⁷ (ihmisten luona) vierailijana (*kävijä*) ja kunnioitettuna valtiaana tai uskomusmaailman olentona (*hopeinen hallitsija*, *luoja*, *metsänhaltija*).

Myös nimitys *erän toive* on varsin kiinnostava. Nimitys liittyy tiiviisti karhun metsästyksen, sillä nimityksessä karhu henkilöityy toiveeksi saaliista. *Erän toimi* puolestaan tekee karhusta metsästyksen kohteen.

Karhunnimityksillä on haluttu antaa karhulle nimitys, joka kulloiseenkin tilanteeseen ja käyttökontekstiin sopii. Kun karhu on ollut monella elämänlalla – kuten karjantappajana, metsäneläimenä, mytologisen maailman olentona – keskeinen eläin, on nimityksiäkin kertynyt valtava määrä.

rikaan poikkea muista metsästettävistä eläimistä (ks. riistannimityksistä Ilomäki 2002: 139–140). Tällaisia nimityksiä ei kuitenkaan tavata johdosmuotoisista nimityksistä, mutta perussanoista hyvä esimerkki on nimitys *saalis*, jota tavataan karhua puhuttelevista ja karhusta kertovissa runoissa ja joka siksi on mukana karhunnimitysaineistossa.

⁶⁶ Karhun turkin väri voi vaihdella mustasta kellanruskeaan ja kellanharmaaseen (<https://www.suurpedot.fi/lajit/karhu/tuntomerkit.html>, luettu 29.4.2022).

⁶⁷ *metsänmyyrtäjä*: SMSA s.v. *metsänmyyrtäjä*.
maanruopija: SKVR XII2/6540.

4 Lopuksi

Olen tässä tutkimuksessa tarkastellut johdosmuotoisia suomen kielen 'karhua' merkitseviä sanoja eli karhunnimityksiä. Tässä viimeisessä luvussa vastaan lyhyesti johdannossa esittämiini tutkimuskysymyksiin ja pohdin jatkotutkimusaiheita.

Johdosmuotoisia nimityksiä on yhteensä 89, eli noin 30 % koko karhunnimitysaineistosta, joka käsittää myös perussana- ja sanayhtymämuotoiset karhunnimitykset. Johdosmuotoisista nimityksistä 35 on sanayhtymiä, joiden edusosa on johdosmuotoinen. Yhteensä aineistossa on 298 karhunnimitystä.

Karhunnimitysaineiston sananmuodostus ei juurikaan poikkea muiden sana-aineistojen koostumuksesta. Perussanojen määrä tosin korostuu yleisnäkiriin verrattaessa, mutta se liittyy siihen, että karhunnimitysaineisto on verrattain pieni, jolloin perussanojen osuus sanaston koostumuksessa korostuu. Muiden sananmuodostuskeinojen osalta karhunnimitysaineiston koostumus ei eroa yleisnäkiriin sano-aineistojen koostumuksesta.

Vertasin karhunnimitysaineistoa myös Borodulinan (2016: 114) mytologisen sanaston koostumukseen, joka on hyvin samanlainen kuin käsillä olevan tutkimuksen aineiston koostumus. Borodulinan aineiston ja karhunnimitysten perusteella ei ole nähtävissä, että mytologiaan ja uskomusperinteseen liittyvässä sanastossa suosittaisiin yhtä sananmuodostuskeinoa muiden kustannuksella.

Karhunnimityksissä esiintyy yhteensä 22 eri johdinta, joista käytetyin on *-(i)nen* ja sen sisältävät yhdysjohtimet. Lähes puolessa kaikista johdoksista on tämä merkitykseltään affektiivinen johdin. Muita karhunnimityksistä löytyviä affektiivijohtimia ovat muun muassa *-(i)kka* ja *-(U)ra*. Affektiivijohtimelliset nimitykset ovat lähes yksinomaan positiivissävyisiä – hellitteleviä tai kunnioittavia. Pejoratiivissävyisiä affektiivimerkityksisiä johdoksia on vain muutama. Ne löytyvät suomen murteiden aineistosta; suomalaisessa runoperinteessä johdokset ovat yksinomaan positiivissävyisiä.

Adjektiivien substantiivinen käyttö on hyvin yleistä karhunnimityksissä. Monet varsinkin *-(i)nen*-johtimella muodostetut nimitykset olisivat nimittäin toisessa kontekstissa adjektiiveja, mutta karhunnimityksinä ne ovat selvästi substantiiveja. Niiden tehtävä on kuvailla karhun ulkonäköä, luonnetta tai muuta piirrettä, ja siten niissä on nähtävissä myös adjektiivisuus.

Toinen aineistosta nouseva johdostyyppi on *-jA*-tekijännimijohtimella muodostetut karhunnimitykset. Niiden avulla karhulle on annettu aktiivinen tekijän rooli; karhu ei ole ollut vain saalis, peto tai abstrakti perinteessä elävä

hahmo vaan myös aktiivinen toimija, jolla on ollut kanssakäyntiä ihmisten kanssa.

Eniten johdosmuotoisia karhunnimityksiä on *Suomen kansan vanhoissa runoissa*, ja vanhan kirjasuomen aineistossa nimityksiä on vähiten. Monimutkaisimmat nimitykset, kuten johdosmuotoiset sanayhtymät, löytyvät usein runoaineistosta, kun taas murreaineistosta löytyy enemmän yhden leksikaalisen morfeemin sisältäviä johdosmuotoisia nimityksiä. Niitä löytyy toki myös runoaineistosta. Joka tapauksessa murrekielessä karhunnimitykset ovat huomattavasti runokieltä arkisempia, ja nimityksiin kuuluu runsaasti eri ikäisiin karhuihin viittaavia nimityksiä, jotka eivät ole suoranaisia mytologisia nimityksiä. Näistä tosin suurin osa on johtamattomia sanayhtymiä, joita ei käsitellä tässä artikkelissa (ks. näistä lisää Piha tulossa).

Varsinkin kalevalamittaisissa runoissa karhunnimitysten muodostamisen motivaationa on usein ollut runomitan sääntöjen, kuten kerron, alkusoinnun, viskurilain ja tavumäärän, noudattaminen. Yhtä keskeinen motivaattori on ollut muodostaa runon kontekstiin semanttisesti sopiva nimitys. Vanhaan kirjasuomeen on päätyntä niin runo- kuin murreaineistosta tunnettuja nimityksiä, mutta sieltä löytyy myös joitain sellaisia karhunnimityksiä, joita ei löydy muista tutkimuksen aineistoista. On mahdollista, että vanhoissa kirjallisissa dokumenteissa on säilynyt sellaisia karhunnimityksiä, jotka eivät enää olleet käytössä murre- ja runoaineiston keräämisen aikaan. Toisaalta on muistettava, että runokieli on monesti vanhakantaista ja kiteytynyttä, joten kansanrunoissa on voinut säilyä sellaisia muotoja, jotka eivät säily esimerkiksi puhekielellä.

Olen keskittynyt tässä artikkelissa johdosmuotoisiin karhunnimityksiin, mutta myös sanayhtymä- ja perussanamuotoiset karhunnimitykset tarjoavat antoisan tutkimuskohteen. Sanayhtymämuotoisia karhunnimityksiä tarkasteleva tutkimus on jo tekeillä (Piha tulossa), ja perussanamuotoisia karhunnimityksiä käsittelevä tutkimus suunnitteilla.

Tässä tutkimuksessani käyttämäni aineistot ovat varsin vanhoja: olen kerännyt karhunnimitykset *Suomen kansan vanhoista runoista*, *Suomen murteiden sanakirjasta* ja Suomen murteiden sana-arkistosta sekä *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta*, joista erityisesti runokielen ja vanhan kirjasuomen aineistot ovat jopa samanaikaisia karhuperinteen kanssa. Tulevaisuudessa olisi kiinnostavaa tarkastella nykykielen karhunnimityksiä esimerkiksi etsimällä karhua merkitseviä sanoja Suomi24-korpuksesta (ks. <https://www.kielipankki.fi/aineistot/suomi24/>) ja tutkimalla, millaisia sanoja nykyään on käytössä, millaisia rakenteita niissä on ja miten Suomi karhuista puhuu (ks. myös Ilomäki 2002). Tällaisen tutkimuksen avulla voitaisiin saada kiinnostavaa tietoa siitä,

millainen suomalaisten suhde karhuihin kielen näkökulmasta nykyään on.

Karhu on vanhassa suomalaisessa perinteessä yksi keskeisimmistä eläimistä, mutta moniin muihinkin eläimiin liittyy perinnettä. Olisi antoisaa tarkastella myös muiden eläinten nimityksiä. Millaisia nimityksiä esimerkiksi hirvi, hylje, kettu, susi tai tärkeät riistalinnut ovat saaneet ja kuinka paljon nimityksiä on? Nirvi (1944) on tarkastellut muiden eläinten kiertonimityksiä samaan tapaan kuin karhunnimityksiä, mutta tutkittavaa riittää yhä, koska esimerkiksi Suomen murteiden sana-arkiston sanalippujen määrä on kasvanut Nirvin ajoista. Lisäksi kiinnostavaa olisi pohtia, miten muiden eläinten nimitysten määrä suhteutuu karhunnimitysten määrään. Karhua on kutsuttu monien muiden eläinten nimityksillä; onko muita eläimiä kutsuttu karhuksi, ja mitä kutsuminen tai kutsumattomuus kertoo ihmisen ja karhun suhteesta?

Kiitokset

Kiitän Marja-Liisa Olthuisia keskusteluista liittyen tämän tutkimuksen tutkimuskysymyksiin sekä Kaija Aho Eerolaa, Mariann Bernhardtia, Mikko Heikkilää, Silja-Maija Spetsiä ja anonymia arvioijaa hyvistä ehdotuksista artikkelin aikaisempiin versioihin.

Lähteet

Aineistolähteet

SKVR = *Suomen kansan vanhat runot*. SKVR-tietokanta – kalevalaisten runojen verkkopalvelu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (<https://skvr.fi/>) (luettu 26.5.2021).

SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (https://www.kotus.fi/sanakirjat/suomen_murteiden_sanakirja) (luettu 26.5.2021).

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

SMSA synonyymikortisto = Suomen murteiden sana-arkiston synonyymikortisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (https://www.kotus.fi/aineistot/sana-aineistot/suomen_murteiden_sana-arkisto/kortistot_ja_luettelot) (luettu 20.5.2022).

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Verkkojulkaisu. Helsinki: Kotimais-
ten kielten keskus, Koneen Säätiö. ([https://www.kotus.fi/sanakirjat/
vanhan_kirjasuomen_sanakirja](https://www.kotus.fi/sanakirjat/vanhan_kirjasuomen_sanakirja)) (luettu 26.5.2021).

Vanhan kirjasuomen sanakirjasta löytyneet karhunnimitykset on kerätty
VKS:an seuraavista lähteistä:

- Forseen, Samuel (suom.) 1738. Ruotsin valtakunnan laki. Käsikirjoitus, Hel-
singin yliopiston kirjasto. Vanhan Kirjasuomen Sanakirjasta haettu.
- Ganander, Christfrid. 1784: *Udempia Uloswalituuta Satuja*. Wasasa 1784.
Pipping 1532.
- Ganander, Christfried. 1789. *Mythologia Fennica*. Åbo 1789. Pipping 1622.
- Ganander I = Ganander, Christfrid. 1937–1938. *Nytt Finskt Lexicon I* [A–K].
Näköispainos. Porvoo.
- Ganander II = Ganander, Christfrid. 1938. *Nytt Finskt Lexicon II* [L–R].
Näköispainos. Porvoo.
- Juslenius, Daniel. 1968 [1745]. *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Stockholm
1745. Pipping 693. Näköispainos. Porvoo.
- Juslenius (Porthan) 1968. = Juslenius, Daniel. 1968. *Suomalaisen Sana-Lugun
Coetus. Henrik Gabriel Porthanin kappaleen välilehtiin ja sivuihin
tehdyt lisäykset*. Näköispainos. Porvoo.
- Kreander & Canstrén. 1917. *Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen*.
Julkaisut A. V. Koskimies. Suomi IV:16. Helsinki.
- Lencqvist, Christianus Erici. 1782. *De Superstitione Veterum Fennorum
Theoretica Et Practica*. Aboae. Pipping 1497.

Kirjallisuus

- Aalto, Tiina. 2019. *Tutkimus ukko-elementin sisältävistä nimistä*. Helsinki:
Helsingin yliopisto. (Väitöskirja).
- Anttonen, Pertti & Kuusi, Matti. 1999. *Kalevala-lipas. Uusi laitos*. (Suoma-
laisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 740). Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura.
- Bakró-Nagy, Marianne. 1979. *Die Sprache des Bärenkultes im obugrischen*.
Budapest: Akadémiai kiadó.
- Borodulina, Yana. 2016. Suomalaisien uskomustarinoiden ylikuonnolliset
olennot ja niiden nimityksien alkuperä. Turku: Turun yliopisto. (Pro
gradu -tutkielma).

- Ganander, Christfrid. 1937–1940. *Nytt Finskt Lexicon*, I–III. (Uusi suomalainen sanakirja). Näköispainos. Porvoo.
- 1789 [1960]. *Mythologia Fennica*. (Suomalainen mytologia). Jouko Hautalan esipuheella varustettu näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haavio, Martti. 1967. *Suomalainen mytologia*. Porvoo: WSOY.
- Heikkilä, Mikko. 2012. Kaleva and his sons from Kalanti – on the etymology of certain names in Finnic mythology. *SKY Journal of Linguistics* 25. 93–123.
- 2013. From surging waves to the spirits of waves. On the Germanic and Sami origin of the proper names *Ahti* and *Vellamo* in Finnic mythology. *SKY Journal of Linguistics* 26. 71–86.
- 2021. *Että siutuis omain riidat, vaikenisit vetten väyet – kieli-, historia- ja kansanrunoustieteellinen tutkimus lempääläisestä kirkkoaiheisesta runosta ja sen yhteyteen kuuluvasta suorasanaisestä kertomusperinteestä. Teoksessa Mäkinen, Anssi & Mäkinen, Ilkka (toim.), *Aimalan kirkko palaa. Lempäälän 1750-luvun pitäjänkuvaukset ja ensimmäinen kirkko*, 7–50. Lempäälä: Lempäälä-Seura.
- Holopainen, Sampsa. 2019. *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Väitöskirja).
- Häkkinen, Kaisa. 1990. *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. (Tietolipas 117). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004. *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. 3. painos. Helsinki: WSOY.
- 2012 (toim.). *Mikael Agricolan runokirja*. (Wanhan suomen arkisto 6). Turku: Turun yliopisto.
- Ilomäki, Henni. 2002. Animals in people’s mind and in the language of folklore. *Folklore* 21. 138–146. (<https://www.folklore.ee/folklore/vol21/animals.pdf>)
- Junttila, Santeri. 2015. *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Väitöskirja).
- Kaikkonen, Konsta. 2020. *Contextualising descriptions of Noaidevuohta. Saami ritual specialists in texts written until 1871*. Bergen: University of Bergen. (Väitöskirja).

- Kalevala = Lönnrot, Elias. 1849. *Kalevala*. 32. painos. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 14). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Reino. 1982. *Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto: tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta*. (Studia historica Jyväskyläänsia 23). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. (Väitöskirja).
- Kangasmaa-Minn, Eeva. 1983. Derivaatiokielioppia 2: verbikantaiset nominijohdokset. *Sananjalka* 25. 23–42.
- Kannisto, Artturi & Liimola, Matti. 1958. *Wogulische Volksdichtung* IV. band. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 114). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Karjalan kielen sanakirja = Torikka, Marja. 2009. *Karjalan kielen verkkosanakirja*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 18). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi) (päivitetty 25.11.2021; luettu 14.12.2021).
- Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>) (päivitetty 11.11.2021; luettu 29.4.2022).
- Koivisto, Vesa. 2013. *Suomen sanojen rakenne*. (Suomi 202). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotus = *Aineistot. Suomen murteiden sana-arkisto*. Pääkokoelma. Kotimaisten kielten keskus. (https://www.kotus.fi/aineistot/sana-aineistot/suomen_murteiden_sana-arkisto/paakokoelma) (luettu 27.5.2021).
- Kouvola, Karolina. 2021. *Pohjolan jumalattaret*. (Kirjokansi 247). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulonen, Ulla-Maija. 1990. Miten suomalaiset kiroilivat ennen kristinuskoa? *Kielikello* 1/1990. (<https://www.kielikello.fi/-/miten-suomalaiset-kiroilivat-ennen-kristinuskoa->)
- Laalo, Klaus. 2001. Diminutives in Finnish child-directed and child speech: morphopragmatic and morphophonemic aspects. *Psychology of Language and Communication* 5(2). 71–80.
- Lencqvist, Christianus Erici. 1782. *De Superstitione Veterum Fennorum Theoretica Et Practica*. (Muinaisten suomalaisten teoreettisesta ja käytännöllisestä taikauskosta). Aboae: Pipping 1497.
- Mallat, Kaija. 2007. *Naiset rajalla. Kyöpelä, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1122). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Moilanen, Ulla & Muhonen, Timo & Piha, Minerva & Rantanen, Janne & Tiilikkala, Jasse. (Tulossa). Historiallinen karhunpeijaisperinne ja karhunkallomännyt arkeologisina kohteita. (Käsikirjoitus).
- Nimipalvelu. Digi- ja väestötietovirasto. (<http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/default.asp?L=1>) (luettu 14.12.2021).
- Nirvi, R. E. 1944. *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista ja kotieläintalous*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 223). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oksanen, Auli. 2007. *Karhu, kontio, ohto ja otso*. Karhun nimitysten kielellisillä lähteillä. Etymologinen tutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Pro gradu -tutkielma).
- Pentikäinen, Juha. 2005. *Karhun kannoilla. Metsänpitäjä ja Mies*. Helsinki: Etnika.
- 2007. *Golden King of the Forest. The lore of the northern bear*. Helsinki: Etnika.
- Piha, Minerva. 2020. Archaeological and lexical perspectives on South Saami indigenous religion. Teoksessa Äikäs, Tiina & Lipkin, Sanna (toim.), *Entangled beliefs and rituals. Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to contemporary times*, 110–157. (Monographs of the Archaeological Society of Finland 8). Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- 2021. Comments on the origins of some South Saami words within the domain of indigenous religion. *Ural-Altische Jahrbücher* 28. 23–43.
- Piha, Minerva. (Tulossa). Suomen kielen karhua merkitsevien yhdyssanojen ja sanaliittojen rakenteesta, semantiikasta ja käyttökonteksteista. (Käsikirjoitus).
- Piludu, Vesa Matteo. 2019. *The Forestland's Guests. Mythical Landscapes, Personhood, and Gender in the Finno-Karelian Bear Ceremonialism*. Helsinki: University of Helsinki. (Väitöskirja).
- Pulkkinen, Risto. 2011. Saamelaisten etninen uskonto. Teoksessa Seurujärvi-Kari, Irja & Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto (toim.), *Saamentutkimus tänään*. (Tietolipas 234). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarmela, Matti. 2006. Karhu ihmisen ympäristössä. Teoksessa Clive Tolley (toim.), *Karhun kannoilla. In the footsteps of the bear. Karhun kannoilla symposiumi, Pori 11.–13. marraskuuta 2005*, 42–83. (Kulttuurituttannon ja maisematutkimuksen julkaisuja IX, Satakunnan Museon julkaisuja 14/2006). Turku – Pori: Turun yliopisto – Satakunnan museo.

- Setälä, Annika. 2010. Marilaisten luontouskonto ja siihen liittyvä sanasto. Turku: Turun yliopisto. (Pro gradu -tutkielma).
- Sihvo, Pirkko (toim.) 1986. *Mull on kourat kontiolta. Loitsuja ja taikoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. 1992, 1995, 2000. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Takala, Irina. 2017. Finnish language in Russia: history and destiny. Teoksessa Tuomarila, Ulla & Piechnik, Iwona & Bíró, Bernadette (toim.). *Finland Suomi 100: language, culture, history*, 120–138. Krakova & Helsinki: Jagellonian Library & Helsingin yliopisto.
- VISK = Hakulinen, Auli & Viikuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja Alho. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Verkkooversio 2008. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 5). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos. (<https://kaino.kotus.fi/visk/>) (luettu 26.1.2021).

Liite A Perussanamuoitiset karhunnimitykset

ahma	hyvä	kontio
autuas	hän	koppelo
erä	ilves	koranus
haukka	itse	kouko
herra	juoni	kulta
hiisi	juutas	kuningas
hirvi	karhu	kuntsa
hopea	koira	kurki
käntö	ohto	raha
lintu	omena	rakki
mesi	orava	saalis
metsä	osmo	saukko
mies	otso	se
Murri	otto	turpa
muuan	otus	tötötöö
mässi	outo	ukko
mömmö	Pekka	urho

mönni	peto	uros
mörkö	piika	uuhö
mörri	poika	vaari
mörö	pöppö	vanha
mössi	pöpö	vieras
nalle	pössö	vilja
nenä	pöykäri	äijä

Yhteensä 72 nimitystä

Liite B johdosmuotoiset karhunnimitykset

aino(i)seni	kuulu	menninkäinen
elanteja	kuusiainen	mesiäinen
emäntä	källeröinen	metinen
eraus	kävijä	metso
halli	käärä(i)nen	metsähinen
hempu(i)nen	kääröseni	metsäjäinen
hongatar	könnikäinen	metsällinen
isompi	lintu(i)nen	metsäläinen
isäntä	luomatar	metsä(i)nen
karhunen	lallonen	mömmökäinen
kauno(i)nen	lullonen	mönni(n)käinen
kirmijä	luoja	mössikkä
kulkija	mauriainen	möttönen
kultanen	mehtonen	nalli
nokko	pikkarainen	veitonen
ohtolainen	satanen	velinen
onnervo	sykkö	
otsonen	ukkonen	

Yhteensä 52 nimitystä

Liite C Johdosmuotoiset sanayhtymät

erauspenikka	maanruopija	metsän könnikkä
erätoimi, eräntoimi	metsän ehkiä emäntä	metsän mehkonen emäntä
erän toive	metsän ehtonen isäntä	metsänmyyrtäjä
hevosen syöjä	metsänelukka	metsän ohtonen käkönen
hopeinen hallitsija	metsän elävä	metsän vanhin

housuelävä	metsän isäntä	metsän väkevä
iso elävä	metsän halli	nenä nykärä
isokullanen	metsänhaltija	petoelukka
karvalallonen	metsäkukkoinen	petoelävä
kaunis karvaröyhetyinen	metsän kultainen	pikkusilmänen
kämminen imijä	metsän kultanen käkönen	sinisaparo
lehmänkaataja	metsän kympyrä	
lempilintunen	metsän kakkö källeröinen	

Yhteensä 37 nimitystä

Liite D Sanayhtymämuotoiset karhunnimitykset

ahokarhu	erauspentu	hilliparta
aikakarhu	erauspoika	isokurki, isokurki
aika mies	erän tuoni	isometsä
aika poika	hallavanahka	iso äijä
aino soini	halliparta	jalopeura
ampu-lintu	harvahammas	jumalanvilja
ehto soini	harvakarva	kakara karvallinen
elon toimi	havulintu	karhunpoika
emäkarhu	hiiden honka	karstakorva
karvahassi	metsolan metinen muori	metsän vahti
karvahassu	metsäneläin	metsänvieri
karvahälli	metsänen	metsän vilja
karvajalka	metsän jumalan vilja	metsänäijä
karvaressu	metsän hippa	musta perkele
karvaturpa	metsän hippahattu	mäkikarhu
kesäkarhu	metsän hulli pikkarainen	möttöpää
kesälintu	metsän hyvä	naaraskarhu
kiirasilmä	metsän kaunis	nallepoika
korpien kuningas	metsän kissa	nokinen poika
korpikarhu	metsän kiivas	nostokontio
korven karhu	metsän kulta	ohto poika
korven kontio	metsän kultainen kuningas	paha peto
koverakoura	metsänkuningas	petoeläin
kultainen kuningas	metsän kurki	petoelävä
kultakämmen	metsän kuuluisa kuningas	poikani poloinen
kummunkukka	metsän kämmen	puhdas metsä
kuostopoika	metsälehmä	pyhäjoen putaan mies
kuu kuusen juurellinen	metsän mieluisa miniä	päistärkarhu

käyrän poika	metsänmies	pöytä lintu
leilipää mies	metsän myrö	rahakarva
liha lehden alainen	metsän mälli	rahan armas
luukyrpä	metsän mälvä	rahan arvo
maakontio	metsänmörkö	salon arvo
maan kamala	metsänmörö	salon auer
maan valio	metsän ohtonen omena	salon auvo
maan valju	metsänotus	salon karhu
maan varpa	metsänpeikko	salon kulta
mahiaiskarhu	metsänpeikko	sepelikaula
maitopoika	metsänpeto	simapillu
marjaiskarhu	metsän piika pikkalainen	sinisukka
mehtoiseni halliparta	metsän toimi	talven maannut tali
mesikämmen	metsän ukko	tasakärsä
mesikäpälä	metsänvaari	tasa kärsä
tätini poika	vanhamies	vihainen kissa
uroskarhu	vanha poika	villapää
vaimo valkova-verinen	verka housu	

Yhteensä 137 nimitystä

Yhteystiedot:

Minerva Piha

Fakultet for læratutdanning, kunst og kultur

Nord universitet

sähköposti: minerva(piste)m(piste)piha(at)nord(piste)no